Makarushka, Ostap
Korotkyĭ ohliad ukrain-
s'koho pys'menstva vid XI
do XVIII stolitia

PG
3905
M25
1917a

Purchased for the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

from the

KATHLEEN MADILL BEQUEST

ЧИТАЙТЕ! ЧИТАЙТЕ!

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді, яка виходить що тижня на 12 ст.

Український Голос коштує на рік 2 доляри.

Український Голос подає найбільше вістий з російської і австрійської України, дописий з житя Українців в Канаді і ріжних вістий з Канади.

В Українськім Голосї знайдете наукові статї, оповіданя, смішне і ріжну всячину.

Запренумерувавши собі Український Голос, будете мали в нім найліпшого приятеля, з яким нїколи не розстанетесь.

Передплачуйте отже Український Голос і заохочуйте других до передплати сей часописї. Нехай не буде анї одної української хати в Канадї, в котрій не знаходив би ся Український Голос!

Передплату посилайте на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626, - WINNIPEG, MAN.

Льокаль редакції і адміністрації містить ся на 212-214 DUFFERIN AVE., WINNIPEG.

Makarushka, Ostap
Korotkyĭ ohliad ukraïns'kogo pys'menstva

ОСТАП МАКАРУШКА

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВІД XI ДО XVIII СТОЛІТЯ

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДІЖИ

У-В-С

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
В КАНАДІ

PG
3905
M25
1917a

ОСТАП МАКАРУШКА

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВІД XI ДО XVIII СТОЛІТЯ

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДІЖИ

ЦІНА 30 Ц.

ВІННІПЕГ, МАН., 1917.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

212-214 Dufferin Ave. – Winnipeg, Canada

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Славяни.

Европейські народи ділять ся на три великі родині: 1) Славяни, 2) Ґермани, 3) Романи.

До Славян належать: Українці, Москалї, (Великороси), Білорусини (Білороси), Поляки, Чехи, Словінці, Словаки, Хорвати, Серби, Болгари.

До Ґерман належать: Німці, Данці, Шведи, Норвежці, Голяндці, Анґлїйці.

До Роман належать: Італїйці, Французи, Ґішпанці, Портуґальці, Румуни.

Народи, що належать до одної родини, мають подібні мови. Так приміром мова українська, чеська, болгарська, польська, московська до себе настілько подібні, що Українець може ті мови і без науки троха розуміти.

Крім згаданих народів, що належать до сих трох родин, є в Европі ще инші народи.

Декотрі з них, як Греки, Литовці, Лотиши і ще дехто, належать ще до сих родин, хоч стоять від них трошки на боці. Так пр. литовська мова ще найблизша мовам славянським, хоч Українець що по литовськи не вчив ся, не може литовської бесїди розуміти. Та богато є в нїй слів, подібних дуже до славянських.

Згадані три родині, разом з тими, що сто-

ять побіч них (як Греки, Литовці), творять одну велику родину Індо-Европейських народів. Виходить таке, що предки сих всїх народів жили колись в Індіях в Азії і мали одну спільну мову. Такою мовою мала бути мова Санскритська, якою колись люди в Індях говорили і якою ще нинї є писані стародавні книжки. Всї ті, Індо-Европейські народи мають нинї в своїх мовах богато подібних слів, як в мові санскритській.

Нинї в Індіях люди говорять богатьома мовами, але вони також походять від тої старої санкритської мови і є в дечім до неї подібні. З того виходить, що там в Індіях живуть далекі свояки Індо-Европейців, отже між ними і Українців.

Крім згаданих, жиють в Европі приміром Мядяри, Фіни і ще деякі, яких мова належить до громади мов монґольських, тих, що в Азії.

Українцї.

Українська земля в давних часах називала ся Русь, однакож український народ в своїх старих піснях нї разу не згадує про Русь, а завсїгди згадує про Україну. Видно, що назва Русь не була така близька народови, як назва Україна.

Та не тільки нарід, але і давні вже письменникі називали часто нашу землю Україною.

Пізнїйше вийшло таке, що Москалї і Біло Руси зачали і свою землю називати „Русь",

отже нині назви Русь не можна уживати, бо чужі люди можуть не знати, котру Русь маємо на гадці — чи давну нашу Русь (Україну), чи пізнійшу Русь московську, чи Білорусь.

Так само невигідно називати себе Русинами, бо і Білоруси так себе називають, а Москалї так само називають себе „русскими". І чужі люди потім думають, що ті три народи, то оден нарід, уважають Русина-Українця за Росіянина-Москаля. І через те виходять суперечки, нелад і через ті неясні назви нарід український богато витерпів і поніс богато шкоди.

Висше вже сказано, що назви Русь нарід не уживав. Та уживали хиба пануючі, деякі письменники та духовні. Отже тому та назва щораз більше ставала неясна — старіла ся.

Коли таке діяло ся з назвою Русь, то назва Україна жила серед народу і її уживали деколи давні письменники, а ще більше пізнійші визначні Українці. Так приміром Богдан Хмельницький називав себе гетьманом України.

Шевченко не уживав ніколи назви Русь, але завсїгди: Україна, а таксамо Куліш і другі письменники. Нині назви: Україна, Українці уживають не тілько всї наші письменники й учені, але тою назвою називає нас світ. Назви Русь, Русин уживають хиба ще дуже невідомі люди.

Тимто ми нині не повинні уживати иншої назви, як — Україна, Українець, український.

і не тілько в нинішнім житю, але коли говорі ко про наших давних князїв, про гетьманів, то не повинні казати инакше, як — українські князї, українські гетьмани. Давна Русь, се нїщо инше, як українська земля і український народ — отже Україна і Українцї.

В наших деяких книжках до недавна уживали ся також назви Русь і Русини і оно нїм самим не шко... ой, колиб не було чужих нам людий, що себе подібно називають. Нинї однакож всї наші письменники і всї свідомі люди не називають себе инакше як Українцями, свою землю Україною і свою мову українською. Се наша стара і правдива назва.

Тому ми в сїй книжцї будемо постійно уживали назв: Україна, Українцї, а назву „Русь" руський будемо уживати хиба там, де вона має якесь спеціяльне значіне, як пр. „Руська Правда" і т.п.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВІД XI. ДО XVIII. СТОЛІТЯ ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДЖИ

НАПИСАВ ОСТАП МАКАРУШКА.

УЧЕНИ РОЗМОВИ НИКОЛЬЦЯ З ТАТКОМ.

I.

Про найдавнійше письмо Славян.

Никольцьо учить ся доперва третий рік, а як він вже читати уміє! А перечитане оповідає гладко і плавно.

Никольцьо дуже цікавий хлопчина: як чого не розуміє, то питає мами або татка. Але бо він і сам часами ні з сього ні з того таке поважне питане поставить декому зі старших, що аж здивуєш ся і спитаєш: Звідки в сій маленькій головці думка про таку поважну річ могла зродити ся?"

Вчера приміром прибігає він до свого татка з книжкою в руці і питає: „Татку! чи всі люди на землї вміють читати і писати, чи ні?"

Татко йому відповів: „Ні, синку! На земї є ще цїлі народи, що не уміють ні читати, ні

писати. Навіть їх корчі є неписьменні".

„А у нас чи всі люди є письменні? питав цікавий хлопчик.

— Де там всі пояснив татко. То по наших селах мало хто письменний".

— А я думав, татку, — дебетав Никольцьо, що хто уміє говорити, той повинен навчити ся і письма. Читати собі ріжнородні гарні оповіданя, то так приємно.

— А як де нема письма цілком, а навіть букв не мають, то як мають учитись?

Никольцьо глядів на татка великими здивованими очима.

— То букви не всюди є? — дивував ся хлопчик.

— Ні, не всюди, Никольцьо, ані не були вони все однакові, навіть у тих народів, що букви від давна мають. І ми Українці не мали ще перед тисячкою літ таких букв, яких уживаємо тепер.

— А як же наші предки читали і писали?

— Тепер напевно не знаємо. Але здає ся, що вони мусіли мати якісь значки, яких уживали місто теперішних наших букв. Бо видиш, про те пише нам оден монах болгарський, котрий жив ще в X. віку ((тому 900 літ). Він називав ся Храбр, а про письмо давне Славян, (до котрих і Українці належать), пише так: „Перше, як Славяни були поганами, не мали букв, але писали чертами і різами. Аж потім як стали християнами, Бог умилосердив ся і післав їм Константина фільозофа, що винайшов

38 букв, одні взяти з азбуки грецької, инші зі славянської".

— Я добре не розумів, татку, що то є такого черти і різи, і хто то був такий Константин фільозоф. Решта всьо розумію.

Татко Никольця засміяв ся, що син такий цікавий, погладив його по головці і сказав:

— Зараз і всьо инше зрозумієш, але послухай уважно одної цікавої історії. Ми, Українці, не мешкали споконвіку тут, де тепер живемо, але десь в полудневій Азії. Як там стало тісно народам, зачали вандрувати на захід сонця, до Европи. Племя славянське було в дуже давних часах зближене мовою і звичаями до литовського і німецького. А про Німців пишуть, що вони мали колись те саме письмо, яке і Славяни, але про їх письмо пишуть докладнійше, ніж Храбр про письмо Славян. Письмо у Німців знали лише їх поганські віщуни (єреї, жреці) і нікому не хотіли зрадити. Як який Німець прийшов до віщунів просити, щоби йому поворожили, то віщуни йшли до святого дерева (дуба або бука), стинали з него тонкі галузки, краяли на кусники і кидали ті кусники на вигладжений пісок. Прути падали в складі оден на другий, в ріжних видах, приміром ⊹ ⨯ ‡ і др. а віщуни відчитували з них ворожбу*)

Такі знаки вирізували Німці і Славяни на

*) Букви називають ся по німецьки Buchstaben прутики з бука. Бо так зве ся по німецьки: die Buche

хованих нагробних і таких каменів найдемо вже більш. Та письмо називають тепер учені рунами або письмом рунїчним. У Славян, отже і у давних Українців певно так само як і у Німців вінцували, різали прутики і кидали на пісок, тільки що у нас деревом святим не був анї бук, анї дуб, але липа. Тому то й тепер ще у нас липами обсаджують церкви. Також у нас певно, як і у инших Славян, різано такі знаки на камінях нагробних і от видиш, чому то монах Храбр пише, що Славяни, як були ще поганами, писали чертами і різами, то значить рунами.

А те письмо, якого тепер ми уживаємо, придумав для нас святий Кирил, апостол Славян, що називав ся Константином фільозофом. І монах болгарський Храбр так його називає. Та про св. Кирила чи Константина фільозофа я тобі небавом розкажу. Тепер запамятай собі лише, що той Константин був по матери Болгарин, що він перевів книги церковні з грецького язика на мову староболгарську і написав їх окремими буквами. Письмо се називають глаголицею. До неї мав взяти букв з ріжних азбук, навіть з жидівської, а кілька букв здає ся з давних німецьких і славянських рун. Кожда буква славянська має свою назву т. дальші з тих назв є німком такі, як назви букв німецького рунїчного письма. І так буква Ф називає ся ферть, після давної німецької назви в рунах і т. д. і т. д. Значить ся назву букви дающи назви св. Кирилю до своєї азбуки. Дя-

нійше то слово форс мало здаєсь якесь значінє, тепер то значінє вже забуло ся. Але воно свідчить на кождий спосіб, що св. Кирило мусів знати німецькі і славянські руни.

II.

Житє і діяльність св. Кирила і Методия.

Никольцьо вижидав дуже нетерпеливо того дня, коли татко розкаже йому про житє і діла святого Кирила, що придумав букви для Славян. І не минуло тижня від послідної розмови, як татко Никольця сказав раз по полудни свому синкови оттак:

— Довідав ся я нині в школї, що ти пильно учиш ся і добре поводиш ся. За те дістанеш нині від мене в дарунку більший образок святого Кирила і його брата, святого Методия, та почуєш від мене, коли вони жили і що зробили для Славян.

Татко розложив на столї картину Европи, виняв з шуфляди образець святих апостолів Славян, Кирила і Медодия, дав його Никольцеви і показуючи потрібні місця на мапі, зачав так говорити:

— Оттут в Солуні, місті над Еґейським морем, уродили ся тому тисяч літ з накладом значному вельможі патрицию Львови два сини. Заможний патриций віддав молоденьких синів на науку до міста Візантії (Константинополя), столиці тодїшного грецького цїсарства, де оба брати вчили ся дуже побожно. Особли-

[illegible] з них. Константин, що його пізнійше на хано Кирилом, відзначав ся мудростию і длятого дано йому призвище „фільозоф". Він знав добре науки церковні і мудрощі світські і умів говорити кількома мовами, іменно: по болгарськи, по грецьки, по латинськи та по хазарськи.

— Що то були Хазари? — спитав ся Никольцьо.

— Хазари, нарід в Азії, панували в землях над ріками Доном і Волгою і над Чорним морем. Одні з них були віри магометанської, а другі жидівської. Довідали ся, що в Візантії є ще инша віра, християнська, просили вони тамошного цісаря, щоби їм прислав священиків християнських: вони би тоді покинули і віру магометанську і жидівську та перейшли би на віру християнську. Цісар візантійський вислав до Хазарів Константина фільозофа. Той навернув богато Хазарів на віру християнську, висвободив полонників християнських з неволї і мав пізнати письмо, якого перед тим ще не знав. Було то на Кримі. (Татко показав Никольцеви на мапі, де є Крим). Там Константин фільозоф мав знайти одного чоловіка, що знав мову „рушку" і видїти евангеліє і псалтир писані „рушкими" письменами. Константин фільозоф (Кирило) бесїдував з тим чоловіком і богато від него переняв. Учені люди кажуть, що той чоловік, з котрим Кирило розмовляв, був з народу руґійського („ружського"). Нарід руґійський (ружский) належав

до племени старо-німецького (ґерманського). Хто знає, Никольцьо, чи ті „ружкі", або „рушкі" письмена, о яких я тобі що йно говорив, не були буквами старонімецькими, значить „руґами"? Хто знає, чи тоді не прийшло Кирилови на думку винайти для староболгарської мови, що була його рідною мовою, окремі букви? Саме тоді навернув його брат, Методий князя болгарського, Бориса, на віру Христову, а за князем навернув ся і його нарід: треба було отже всї книги церковні поперекладати на мову староболгарську і придумати осібні для славянського письма значки.

Тоді то Кирило завів 38 значків (букв) для староболгарського письма, ужив до того ріжних букв, а мабуть навіть і значків рунїчних і переложив книги церковні з грецької мови на староболгарську.

Такі книги взяли або брати опісля з собою на Мораву, куди їх запросив князь Ростислав, і завели там відправу в староболгарськім язиці, що не много ріжнив ся від язика моравського. (Моравани також є Славянами). А коли св. Володимир великий, князь київський, охрестив Русь-Україну в р. 988, то брав священиків з Греції і з Болгарії. Священики з Болгарії приносили з собою на Україну свої церковні книги, писані мовою староболгарською і буквами такими, що їх винайшов Кирило. Всї букви разом називаємо „азбукою", бо перша буква, а називає ся „аз", а друга б „буки" а що першу славянську азбуку придумав св.

Кирило, то і другу славянську азбуку, основану на великих грецьких буквах, а уживану тепер в наших книгах церковних, все називали і називають „кирилицею", хотяй її придумав вже не св. Кирило, але мабуть його ученик св. Климент.

Длятого, що книжок церковних староболгарських мало що не всї славянські народи, названо мову книг церковних мовою „старо-славянською" або також „старо-церковно-славянською". Тою мовою не говорить тепер жаден нарід, лише відправляєть ся на ній в церкві, а навіть і деякі букви з „кирилиці" вимавляє оден нарід так, а другий инакше. В мові живій, котрою ми тепер говоримо і пишемо, нема вже кількох звуків, які перше були і свої букви мали. Длятого, що деяких звуків вже нема, то і букв для них не треба. Ми, Українцї, уживаємо тепер славянських букв, але деякі, непотрібні вже, усунено, щоби не вчити ся надармо того, що вже для живої мови не придатне.

— Добре, татку, сказав Никольцьо. А що стало ся з св. Кирилом і його братом Методиєм?

— Вони оба їздили з Морави до Риму, до папи. Папа приняв їх дуже ласкаво, благословив їх науку і одобрив їх книги, писані славянським письмом. Св. Кирило не вернув вже до Морави, а помер в Римі в 42 роцї житя 14 лютого, 869 р. Св. Методий похоронив тїло брата в римській церкві св. Климента, а сам вер-

нув між Славян і трудив ся ревно між ними аж до своєї смерти, то є до року 885. Всї Славяни почитають їх память і називають їх своїми апосталами".

На тім кінчив татко своє оповідане про св. Кирила і Методия і обіцяв йому купити окрему книжочку, де є широко описане житє і діяльність тих обох апостолів Славян.

III.

Початки письменства на Українї.

Никольцьо перечитав дуже пильно книжочку о св. Кирилї і Методию, оповів таткови, чого він з тої книжочки навчив ся, та просив красненько, щоби йому оповісти, що діяло ся на Українї по св. Володимирі Великім, котрий приняв віру Христову і охрестив український нарід. Никольцьо був дуже рад довідати ся, хто то на Українї учив читати церковні книги, що їх переложили св. Кирило і Методий і списали славянськими буквами.

— Хто научив Українців „кирилицю" читати?" — питав ся цікаво Никольцьо татуця.

Татко відповів йому на се питане так:

— Доки Українцї не були християнами, доти не знали церковних книг анї „кирилицї". А як Володимир Великий охрестив Україну, прийшли до нас з Греції і з Болгарії церковні книги. Вони були на Українї першими учителями св. письма.

— То певно мусіли бути тоді якісь школи, так як тепер? — вивідував ся синок.

— Певно, що були. Кажуть, що Володимир заложив школи при церквах в Київі, а діти знатних Українців мусіли на приказ князя ходити до шкіл і учити ся церковного письма.

Та не лише в Київі, але і в инших більших містах засновано школи. І так заснував школу при церкві в Новгороді син Володимира Великого, князь Ярослав Мудрий, що призбирав собі богато книжок і зложив їх при церкві св. Софії в Новгороді. Був то на Україні перший книгозбір, або так звана бібліотека.

— Чи князь Ярослав Мудрий міг вже на Україні тілько книжок назбирати, щоби аж бібліотеку з них зробити? Я з татком був недавно в бібліотеці, та там тілько книжок є — аж страх дивитись! Деж Ярослав міг тілько набрати? Татко мені недавно казали, що за св. Кирила і Методия книжок ще не друкували, але руками писали, а кількож на те часу треба, щоби бодай одну тоненьку книжочку написати? В друкарні на машині скоро йде, я видів: аркуш за аркушом друкує ся в одній хвилині. Скажіть мені татку, бо я не розумію, де Ярослав міг назбирати писаних книжок аж тільки, щоби бібліотеку заложити?

— Не думай собі передовсім, сину, що його бібліотека була така велика, як та, де ти передвчера зі мною був. Ярослав міг в своїй бібліотеці мати от з яких 300 книжок, тілько, що і у нас є в двох шафах в моїм покоїку. На

ті давні часи мати у себе 300 писаних книжок, — було дуже славно! Книжки ті платили ся дуже дорого, а Ярослав Мудрий купував їх від Греків і Болгар, бо на Україні за його часів ще мало що писали.

— А коли зачали і у нас часто книги писати?

— Доперва тоді зачало ся ревне переписуване книг церковних і світських, як в Київі заложено великий монастир для черців Василиян, що і доси ще називаєсь там Лавра Печерська. Той монастир збудував св. Теодозий, що був учеником св. Антонія, укр. черця, котрий за молоду жив далеко за рідною землею, аж в Греції, в монастирі на Атонській горі. На тій то красній горі було і доси ще є богато монастирів, як птичих гнїзд; був там і український монастир св. Пантелеймона. Чернець Антоній вернув звідтам на Україну, перебував в малій печері над Дніпром, на якій пустинник а ученик його зібрав вже був коло себе до сто черців з ріжних людий: панів, міщан, селян і вибудував монастир, що вславив ся потім черцями на цілу Україну.

Черці переписували там пильно книги церковні, складали проповіди і науки, або толкували їх з грецького на укрїнське, писали житє святих і історію свого власного монастиря та святих печерських вітців, одним словом, як би не той монастир, то на Україні була би панувала темнота така сама, як там панувала, поки Україні ще прийняли віру Христову. А вже

найбільшу славу здобув собі монастир тим, що в нім один скромний чернець, котрого всї називають Нестором, мав зложити першу історію українських і славянських земель. Той твір називають „Лїтопись Нестора". Як би ми не мали сеї „Лїтописи", то не знали би цїлком, що дїялось у нас тому 1000 лїт назад.

IV.

Про „Лїтопись Нестора".

Никольцьо вернув нинї дуже веселий зі школи.

—Татунцю, — закликав він, прибігши до таткового покоїку, — я дістав нинї з українського дуже добру клясу. Пан професор похвалили мене перед цїлою клясою і погладили по голові.

Никольців татко поцїлував сина і спитав його приязно:

— Скажиж менї, за що ти дістав дуже добру клясу з українського, за що тебе похвалили і по головцї гладили?

— Ми читали — став хутко говорити хлопчина, — з української читанки уступ: „Як Володимир охрестив Україну?" Коли ми вже уступ перечитали до кінця, спитав ся пан професор: „А хто з вас знає імя того чоловіка, котрий написав нам першу історію України? Звідтам ми довідали ся докладно і про хрещенє України".

Як пан професор то сказали, я дивив ся,

хто стане відповідати, чи ні. Я добре памятав, що татко ще тамтого тижня обіцяли мені розповісти про Нестора, що написав нам історію-літопись від найдавнійших часів, але я бояв ся пану професорови відповідати, бо я ще не міг бути певний, що опис хрещеня України є у Нестора, чи ні. Я собі думав: „Може ще й хто инший писав таку саму історію, як Нестор". Але як ніхто через довший час не ставав відповідати, то я таки відважив ся і кажу професорови непевним голосом: „Може ми знаємо про хрещене України з літописи Нестора". Пан професор утішив ся дуже, що я дав таку відповідь, казав мені ще раз повторити голосно слова: про хрещенє Українців довідуємо ся ми з літописи Нестора, а потім сказав: дуже красно, Никольцьо; ти дістав нині „дуже добре", погладили мене по голові і обіцяли мені ще принести на другий раз образок св. Володимира, того великого київського князя, що охрестив Україну. Але професор казав мені, що образка не дасть, як я не буду знати дещо більше розказати про літописця Нестора і св. Володимира. Прошу татка розповісти мені нині о літописцю Несторі".

Татко став пильному і уважному синкови оповідати про Нестора оттак:

— В монастирі, що звав ся Києво-печерська Лавра, жив тому 800 літ побожний чернець на імя Нестор. Молодцем сімнайцятьлітним вступив він до монастиря і жив там до пізної старости. Він любив дуже читати книги

церковні і світські, особливо такі, де розповідало ся про історію народів від потопи аж до того часів. Такі книжки були писані по грецьки, а Нестор читаючи тоті книжки, подумав собі: „І я спробую написати таку саму історію про Українців, як вони тут давнійше жили, а як тепер живуть".

Нестор читав в монастирі ще просторі житя святих угодників печерських, а в тих житях було богато згадок про українських князів, про житє Києвлян і инших Українців. В Лаврі Печерській жили старенькі черці, котрі памятали давні часи, в місті Київі були також сивенькі старці, що любили розповідати про те, що діялось давно на Україні. І от Нестор з грецьких писателів, з записок монастирських, з описів житя святих, з деяких инших записок і з устних оповідань назбирав так богато матеріялів, що міг списати всю українську історію аж до року 1110. По нім писав ще через шість літ, то є до 1116 його літопись инший монах, Сильвестер, що був ігуменом Видубицького монастиря в Київі. Учені кажуть, що сей ігумен таки цілу так звану „Несторови літопись" мав написати на основі матеріялів призбираних кимсь иншим, може бути що й Нестором.

В літописи є рік за роком списані всї важнійші події на Україні, але часами є там деякі оповіданя неправдиві. Бувало простенькі старі люди оповідали літописцеви таке, чого самі не виділи, але від инших чули; літописець уна-

жав то всьо за правду і от таким способом є в літописи декуди похибки. Однак „Несторова літопись" має для Українців дуже велике значінє, бо як би не вона, то ми би цілком не знали, що у нас діялось перед 1000 літами.

— Татунцю певно мають в шафі Несторову літопись. Я би так хотів послухати, як то він писав по стародавному?

— Добре Никольцю, я тобі зараз перечитаю тото саме місце, яке ви нині в школї читали Будеш видїти, що староукраїнська мова, якою писав Нестор, не така, як теперішна наша мова. Тепер ти ще її не зрозумієш навіть добре, а як будеш старший, то научиш ся і по староукраїнськи.

Татко виняв з шафи грубу книжку, отворив і став Никольцеви голосно читати. Никольцьо дуже пильно слухав, але мало що зрозумів. Бо от послухайте діточки, як лїтописець по староукраїнськи писав:

В літо 6495*) Созва Володимир боляри своя і старци градскиї і рече їм: „Се приходиша ко мнї Болгаре, ркуще: приїми закон наш! по сем же приходиша Німци, і ті, хваляху закон свой: по сих же приходиша Жидове. Сем же посліже придоша Греци, хуляще вси закони, свой же-хваляще".

---

*) Тодї числено лїта від сотвореня світа; ми числимо від Рідва Ісуса Христа. Рік 6495 від сотвореня світа відповідає роцци 987 від Рідва Ісуса Христа

— Татунцю, я мало розумію: як то буде по нашому?

Татко зачав переводити: Року 6495 Володимир спросив своїх бояр і мійських старців тай так промовив до них: „Ось приходили до мене Болгари та казали: прийми наш закон (нашу віру): по них прийшли Жиди. Наконець же прийшли Греки, що стали ганити всї инші віри, а свою віру хвалити".

Никольцьо втїшений сказав таткови:

— Татко тепер цїлком говорили, як є в нашій читанцї. Завтра буду міг пану професорови вже дуже богато оповісти о Несторі і його лїтописи.

Татко поцїлував Никольця з радости, що має такого цїкавого сина і дав йому образок св. Нестора.

А хто з вас, українські дївчата і хлопчики такий пильний і цїкавий, як Никольцьо?

V.

„Правда Руска", збірник українських прав з XI. віку.

Можете догадатись, любі дїточки, який Никольцьо був щасливий в школї другого дня рано на годинї української мови. До повторення лекції викликав пан прфесор його першого, а він відповідав на всї питаня голосно і сміло; він умів розповісти про Нестора і про князя Володомира Великого всьо тото, що чув

попередного дня від свого татка. Пан професор похвалили його перед цілою клясою дав йому гарний образок св. Володимира і порадив йому читати собі поволеньки книжку з образками, що називає ся: „Ілюстрована Історія України", написана Олександром Барвінським. „В тій книжці, казав Никольцеви пан професор, є описані діла наших українських князів, борби з Татарами, війни козаків — одним словом: там є описані і щасливі і смутні часи нашого українського народа. Читай собі, Никольцьо, сю книжку, а побачиш, яка вона цікава і як богато ти з неї научиш ся".

— У мого татка, прошу пана професора, є богато книжок; там певно буде також „Ілюстрована Історія України", що її написав Олександер Барвінський. Татко мені позичать, а я радо буду читати.

— Як чого з тої історії не будеш розуміти, то спитай ся татка, мамці, або мене в школї.

— Добре, прошу пана професора, а як мені що дуже сподобає ся, то можна буде се оповісти в клясї? — спитав ся Никольцьо.

— Дуже красно, синку, і будеш мати з того двоякий пожиток: вивчиш ся в той спосіб добре української історії, а від мене дістанеш ліпшу клясу.

Розуміє ся, що Никольцьо урадований сейчас таки того самого дня випросив собі аж чотири картки! Як чого не розумів, то пи-

тав ся татка. Татко дуже займаючо пояснив синови труднійші річи.

Від того часу Никольцьо що дня бодай сторінку „Історії України" собі перечитає і любить тую книжочку над всї инші, які до си читав. А який мудрий зробив ся з него хлопчина!

От приміром побачить на улиці у Львові військо, піхоту, або кінноту, подивить ся, постоїть, щось собі поміркує, прийде домів тай каже до мамцї: „Мамцю! я нинї видів жовнїрів на вулици — не знати, чи у нас давно на Українї такі самі жовнїри були, як тепер, чи инші?"

— Нї, Никольцьо, наші давні українські войовники*) не мали анї кабатів з світячими ґузиками анї стрільб, а убирали ся в сталеві панцири, заслоновали ся щитами, мали довгі списи, мечі і далекострільні луки.

Никольцьо так полюбив давні українські часи, що рад би довідати ся лишень о давних жовнїрах, але також хотів би він знати, які були давно убраня, доми, церкви, монастирі, образи, різьби, які гроші, якими роботами займали ся по містах і селах, чи люди жили в спокою, як боронили ся від нападів ворогів, які урядники були давно на Українї — всьо а всьо те хотів би він знати.

---

*) Войовники українські називали ся дружина князя, мужі, кметї, або ратні

Зі школи вертав Никольцьо все попри оден будинок, що називав ся суд. Він все бачив перед тим будинком, перед тим судом громаду людий, але ніколи не застановляв ся, чого люди що дня перед тим будинком збирають ся та чому той будинок називаеть ся судом.

Прибігає раз домів.

— Татку, чому тую велику червону каменицю при нашій улиці називають судом? і чого там що дня так богато людий збирає ся?

— В тім будинку, Никольцьо, збирають ся ті люди, що часами межи собою погодити ся або не можуть, або не хотять, або не уміють, та такі, що зробили яку кривду людям. Вони там стають перед учених урядників, котрі по приписам (законам) розсуджують таких незгідливих, а таких, що провинили ся, засуджують на кару. Тому такий будинок, де судять урядники-судії, називає ся суд.

— А чи у нас на Україні були такі суди і судії?

— У нас тому 1000 літ судили ся люди самі межи собою. Як хто провинив ся в родині, то судив сам батько: він був головою і судією родини. Як хто провинив ся в громаді, — то сходила ся ціла громада на суд, а винний мусів такого суду слухати. Такі громадські суди були ще за наших князів, але потім князь Ярослав Мудрий, син князя Володимира Великого, установив суди княжі і казав зладити приписи (закони) для тих судів.

— Чи то той сам Ярослав Мудрий, що заложив бібліотеку при церкві св. Софії в Новгороді?— спитав ся хутко Никольцьо татка.

— Той сам, мій синку; той Ярослав Мудрий любив науку, казав переписувати книги і хотів, щоби і наші українські закони (права), яких нарід уживав, були разом списані в одній книжці, і щоби всюди на Україні ніхто не смів судити инакше, як права в тій книжці наказували би. Від слівця „право" (закон) називає ся той збірник прав „Правда Руска".

З поміж всїх князїв славянських був Ярослам Мудрий першим князем, що казав списати рідною мовою українські народні права; однак в тім збірнику дещо змінили, а дещо додали князї наслїдники Ярослава Мудрого. Всїх уступів*) є в Правдї Рускій 135.

Князь Ярослав Мудрий, що казав списати права українські, умер в року 1054.

На тім скінчив татко своє оповіданє, а Никольцьо перечитав собі того дня з „Історії України" цїлий уступ про князя Ярослава Мудрого і зрозумів тепер добре тото місце в Історії, де говорить ся про те, як то розумний князь Ярослав надав Українцям „Правду Руску".

---

*) Кождий уступ в збірнику прав називає ся параґраф.

VI.

Староукраїнські пісні народні і казки.

Ми бачи. и діточки, що Никольцьо говорив доси з татком о самих дуже поважних річах. Нема чого дивуватись. Староукраїнські писателї були або духовні люди: монахи і епископи або князї, отже самі поважні голови. Твори їх були так само поважні, як і вони самі. Треба ще додати, що всї староукраїнські письменники дивили ся на Греків: що Греки писали, то і наші писали, а писали тому поважно, бо й Греки писали поважно.

Та ось нинї, бачите, Никольцьо став з батьком говорити о чімсь веселїйшім, бо о староукраїнських піснях народних і о казках. А як то стало ся, що він зачав о тім говорити, я зараз вам розкажу.

Никольцьо бачив, що в його шкільній читанцї українській не всї уступи до читаня виглядають однако: деякі з них списані таким ладом, як ми щоденно бесїдуємо; инші знова списані так складно, що можна їх співати. Учитель називав такі уступи стихами або віршами і научив хлопчиків в клясї деякі з тих віршів співати.

Никольцьо, цікавий як звичайно, спитав ся татка, чи у давних Українцїв були такі стишки або вірші. Він дивував ся, чому татко до-

си йому о тім не говорив. — „Були, Никольцьо, відповів татко цікавому синови, але тих стихів не писано. Народні співаки, що не уміли звичайно ні читати, ні писати, складали гарні пісні, співали їх самі при звуках бандури, а від них вивчували ся инші люди. Так переходили ті пісні з уст до уст; Ніхто їх не списував, але неоден собі їх стямив і співав дуже радо. А пісні ті були дуже займаючі і легкі до запамятаня. Займаючі були вони для того, бо в них описували ся війни наших староукраїнських князів, а легкі до спамятаня длятого, бо ті пісні зложені були не таким незрозумілим язиком, як літопись Нестора, але живою зрозумілою мовою, якою говорив тоді сам простий нарід.

Народні співаки не знали церковної мови, якою писали учені монахи, епископи, князі, вони складали пісні народною мовою, якої їх патери з малку научили. Для того нарід розумів своїх співаків, слухав радо їх пісень, вивчував ся їх і передавав з роду в рід. Тай було чого послухати! Одна пісня говорить тобі, як князь в золото убраний виїхав на бистрім кони воювати з невірними, грабежними народами, що нападали на українську землю. Князь їде на переді, за ними їдуть його дружинники, всї в сталевих панцирах, на головах шеломи, в руках довгі списи, при боках мечі. Всьо то сияє, блищить ся до сонця. Переїхав князь зі своїми відважними лицарями на ворожу землю

і став воювати „в чистім поли". Мов звір дикий, як лев, як тур, кинув ся князь перший на ворогів, рубає і коле, а за ним так само роблять його войовники. Довго треває така борба: цілий день проливає ся кров. Настала ніч; завзяті войовники перестають битись, але другого дня вже зі сходом сонця борба починає ся на ново. І от вже побідив князь ворогів: невірні порозбігались на всї сторони, лишивши „чисте поле" залите кровю, застелене трупами. Князь зі своїми лицарями веселить ся побідою і ділить ся з ними добичею: що найкращі річи бере собі, а решту ділять на рівні части між своїх войовників.

В иншій пісні говорить ся знов о якім то незвичайнім чоловіку силачу, котрий свою вітчину увільнив від диких потворів, смоків, великих вужів, або розбійників, що жили по лїсах та пакости спокійним людям робили. Таких людий силачів князї прикликували часто до себе і давали їм красні нагороди за їх прислуги для вітчини.

Нераз виправляли ся князї зі своїми дружинами воювати за море. Пливуть вони, пливуть великими човнами по Чорнім морю — аж тут нараз буря зриває ся, небо затягнуло ся чорними хмарами, світа божого не видно, вихор віє, филї морські то підносять ся в гору, то спадають в долину, кидають човнами, мов трісочками; неоден човен тодї розбив ся, неоден чоловік потонув.

Такі то страшні події описували ся в народних староукраїнських піснях. Правда, що цікаві люди мусїли їх дуже радо слухати і переймати.

Були також і инші пісні, де не говорило ся о війнах давних князїв і їх дружинників. В деяких піснях славлено давних поганських богів і такі пісні співано на поганські свята, деякі співано на весїлях, на похоронах; були пісні обжинкові, були і такі, в котрих сироти і бідні люди нарікають на свою тяжку долю. Як Українцї приняли віру Христову, то в давні поганські пісні повкладали богато спомнинів про Христа, Матїр Божу і християнських святих.

Я сказав тобі вже, Никольцьо, що всї пісні староукраїнські зложені були живою, народною, зрозумітою мовою. Додам ще тобі, що народною мовою розповідали ся також в давних часах казки, котрі ще доси жиють в памяти простого народа. Казки о зміях з сїмома головами, о заклятих королївних, о сїмох водах, золотих яблоках, деревах з дияментовими листями, о журавлях і бузьках, що говорити уміють, о 12 розбійниках а тринайцятім найстаршім, о бабі Язї, о ворожцї, що мешкає в темнім лїсї серед непроходимих болот в хатчинї на курячій ніжцї, о чотирох псах і котах, о чудесних перстенях, що людям богацтво приносять, о хлопчику заклятім на дикім острові серед моря, скляних горах і т. и. — всї ті

казки нарід оповідав собі вже з давен давна, бо приніс їх з собою ще з Азії, де перше мешкав, нім прийшов до Европи.

З розширенєм християньства на Україні народні казки збогатились видуманими оповіданями біблійними старого і нового завіта та оповіданями з житя святих. Але ті оповіданя вже не були зложені народною мовою, тілько закрашені переважно церковщиною.

VII.

„Слово о полку Ігоревім", поема з XII. століття.

В попереднім уступі чув Никольцьо від татка про народні пісні, про народних співаків і про казки. Нині він довідає ся, що крім народних співаків, котрі часто не уміли ні читати ні писати, були співакі княжі, що перебували на дворах-теремах князівських і списували та співали пісні на честь і славу своїх панів князів. Зі своїми князями ходили вони на війни, приглядали ся їх неустрашимій хоробрости і славили піснями їх сміліcть та відвагу.

Таким одним співаком княжим в Давній Україні був Боян, що мав складати прекрасні пісні, особливо в честь князя Володимира Великого. Співаків таких як Боян, було певно і більше, але ми про них нічого не знаємо, бо ніхто їх імен не записав.

Никольцьо спитав татка, чи тілько у українських князів були співаки надворні, чи і

дениле також. На се тато йому відповів, що у болгарських „царів" були співаки надворні скорше знані ніж на Україні, та що й там згадує ся також про одного співака, що звав ся Боян.

— Оден з тих наших надворних співаків написав в XII. столїтю прекрасний твір поетичний, що називає ся „Слово о полку Ігоревім".

— Щож там описує ся? — спитав ся живо Никольцьо.

— В „Слові о полку Ігоревім описує ся нещасний похід воєнний одного українського князя Ігоря, проти погаців, що пустошили українську землю. Як маєш охоту послухати, то я тобі ширше оповім, що в „Слові" поет написав.

— Прошу, прошу менї оповісти — лебедів Никольцьо — я так радо люблю слухати оповідань о війнах і розбійниках.

— От бачиш, Никольцьо, було се так. Ті погани, що наїздили на українську землю і нищили її, називали ся Половці. Мешкали вони над рікою Доном. Український князь, Ігор Святославич, що панував в Новгородї Сіверським, виправив ся з братом своїм Всеволодом, зі своїм сестрінцем та сином в похід проти Половців на весну р. 1185. Поет оспівує сю виправу Ігоря ось такими словами:

Вступив князь Ігор в золоті стремена і виїхав в поле. Його сміла дружина поступає за ним. Аж тут бачить він і його військо злові-

щий знак: сонце затьмилось і тьмою покрилась ціла його дружина. Засмутилось Ігорове військо, бо затьміне сонця віщувало нещасте, та не засмутив ся князь Ігор. „Лучше нехай нас порубають, ніж маємо впасти в полон" — так говорив він до своєї дружини, „Я хочу коніє своє приломити конець землї половецької, хочу голову свою положити або шеломом напитись Донської води".

В місті Путивлї получив ся Ігор з братом своїм Всеволодом. Та недобрі знаки природні являють ся їм по дорозї: сонце заступило їм дорогу тьмою, ніч застогнала грізно і пробудила птиці, звірі засвистїли, а Див, бог тьми, кликнув верху дерева. Першого дня (в пяток) побідили „Русичі" погані полки половецькі, та вже другого дня природа посилає нові знаки зловіщі: з моря ідуть чорні хмари, а в них дрожать миготять синї лискавиці. Вітри віють від моря стрілами на полки Ігореві; земля стогонить, ріки мутно текуть, порохи поля покривають, військові хоругви-знамена гомонять. Зі всїх сторін виступають Половці, мов рої пчіл, але Всеволод боре ся з ними хоробро.

Тодї то чорна земля під копитами кістьми була посїяна, а кровю полита. Били ся день, били ся другий, а третого дня коло полудня упали хоругви Ігореві. І тут на берегу ріки Каяли розлучили ся оба братя: Ігор з Всеволодом; кождий з них дістав ся до иншої неволї.

Плачуть жінчини українські, знемогли ся від смутку стіни городів, туга огорнула Київ. В тій тяжкій недолї взиває поет князів, щоби поспішили на підмогу обом українським соколам-князям, що попали в поганьску неволю. Та дарма: ніхто з українських князів не спішить пімстити наругу, ніхто не несе підмоги полоненим князям.

Тимчасом Половці нищать, руйнують українську землю. Вони облягли місто Путивль, де на мурах плаче-ридає княгиня Ярославна, жінка Ігорева, за полоненим мужом. Вона рада би зазулькою полетіти над ріку Дунай, обмочити свій бобровий рукав і отерти мягким волосом рани на кровавім Ігоревім тілї. Вона просить вітра, щоб приніс її на филях Дніпрових судном її мужа. Дармо вона плаче-ридає; не може діждатись свого князя з неволї.

Аж тут Ігореви удалось утечи з неволї. Цїла природа помагає йому втїкати. Мраки покрили землю, щоби вороги не бачили Ігоревої утечи. В дорозї розмавляє князь з рікою Донцем, що стелить йому зелену траву на срібних своїх берегах тай огортає його теплими мраками під тїнию зеленого дерева. Дарма пустились доганяти Ігора два хани половецькі: Гза і Кончак. Сонце світить на небеси, а Ігор вже на українській земли. Дївчата співають над рікою, їх голоси вють ся, летять через море до Київа. Ігор прибуває щасливо до Київа і

дякує Матери Божій за вирятоване з неволї.

На тім кінчить ся „Слово о полку Ігоревім".

— Як же звав ся той чоловік, що таку красну поему написав? спитав ся Никольцьо.

— Шкода, що не знаємо. Ми лишень догадуватись можемо, що то мусїв бути якийсь княжий співак, що належав до дружини княжої, брав участь в походї Ігоря і всьому придивив ся власними очима. То мусїв бути якийсь учений чоловік, бо він добре знав історію нашого народу і давну українську віру поганську, скоро часто вплїтав в свою пісню імена поганських богів.

— А чи „Слово" написане так само незрозумілою мовою, як Лїтопись Нестора?

— Е, нї, мій сину. „Слово" написане тодїшною живою народною мовою, такою, що тепер ще ми її легко можемо зрозуміти. „Слово" є як би якась велика штучна народна пісня.

— Прошу менї сказати, татунцю, як тая поема, написана тому 600 лїт, могла доховатись до наших часів?

— Щастє, що не запропастила ся. А була би певно загинула, як би при кінци 18 столїтя в р. 1795 не відкрив її один учений, ґраф Мусин-Пушкін в Ярославськім монастирі в Росії. Сей учений збирав дуже радо старинні книжки і рукописи. І ось раз попав ся йому в руки сшиток, де було 8 ріжних творів: од-

ним з них було „Слово о полку Ігоревім". Він перечитав його, пізнав, що то прекрасний твір, випечатав і от ми можеммо його читати. А хто не розуміє по староукраїнськи, той може читати його в перекладах, бо „Слово" попереклад-ано вже майже на всї мови. І ми маємо вже богато перекладів „Слова" на живу рідну мову. Нинї дам тобі до перечитаня переклад прозою, що його зладив професор Омелян Партицький, а як сей переклад перечитаєш, то дам тобі переклад стихами, зладжений Українцем, Михайлом Максимовичом. На польську мову перевів його дуже удачно оден український поет Богдан Лепкий (в р. 1905).

Никольцьо був нинї дуже вдячний таткови за отсе оповіданє, бо оно було найбільше займаюче з тих всїх, які він доси від татка чував.

VIII.

Упадок духового житя на Українї.

Никольцьо, вислухавши пильно гарного таткового оповіданя про похід князя Ігоря на Половців, сподївав ся, що від сего часу кожда дальша його розмова з татком буде чимраз ,то більше займаюча; він думав, що таких гарних творів, як „Слово о полку Ігоревім" написано в давних часах на Украї богато. То му то він чекав дуже нетерпеливо суботи, бо в той день по полудни мав він з татком вий-

ти до парку на прохід і послухати там нового оповіданя о давній літературі українській.

Прийшла субота — Никольцьо пішов з татком до стрийського парку. На проході усіли татко з сином на лавочці під деревом з молоденькими, зеленими листками, а татко спитав ся Никольця:

— Никольцьо, чи бачиш, як там на горбку в садочку красно дерева зацвили?

— Бачу, татку, одні цвитуть білим, а инші рожевим цвітом. А який густий цвіт; дерева мов би обліпило!

— А як же гадаєш, буде в літї на тих деревах богато овочів?

— Я гадаю, що дуже богато!

— Певно, по цвіті можна би так сподівати ся. Але як би ще студінь потисла або сильна буря цьвіт стрясла, тоді овочів не буде, хоч цвіту гарного є на весну так много. Так само синку любий, було і з нашим письменством. Гарні твори, мов ті пречудні цьвіти на весну, бачимо ми в найраншій порі нашого духового житя. Та на жаль, та пора не тревала довго. Надійшла з азийського сходу страшна буря і розвіяла всї надії на добру долю і розвій нашого народу. Тою страшною бурею були напади Татарів, народу азійського, що прийшовши на українські землї, палили міста і села, грабили маєтки, убивали та забирали в неволю людий. Перший раз зявили ся вони на Україні р. 1223 і побідили українських кия-

зів над рікою Калкою. Другий раз (р. 1240) посунули ся в своїм поході дальше на захід до Угорщини і до Шлеска, знищили всї більші українські міста, передовсїм Київ і його Лавру Печерську, де монахи все трудили ся дуже пильно над списуванем ріжних книг. І ті, дикі поганцї попалили книги, а українських вчених, монахів, і письменників порозганяли по всїм усюдам. І так запропастилась наука на Українї, а народ збіднїлий, затревожений ховав ся по пустарях та лїсах, набирав диких обичаїв, забував на віру в Бога, та переймав ся ріжними забобонами. Простий нарід не мав тодї охоти ставити собі гарні будинки, бо не був певний, чи Татари не спалять їх небавом; не мав охоти дбати про майно, бо може татари заграблять його, а про освіту народа не було кому й думати. Тодїшні священики нераз нарікали на недолю загальну, на темноту і здичілість народа, але вони самі не знали, як треба би народови поміч дати. Звичайно були самі так мало просвічені, що в проповідях своїх учили не науки Христової, але забобонів. Лише дуже мало було таких мужів учених, що могли би зрівнатись з давнїйшими письменниками. В лїтописи Волинсько-галицькій (обіймає подїї галицько-волинських земель від р. 1201 до 1292) читаємо, що в Галичи жив в першій половинї XIII. віку премудрий книжник, Тимофій. Він був священиком, родом з Києва і жив на княжім дворі в Галичи. При

кінци того сумного віку жив оден князь Володимир Василькович, великий учений і фільозоф, „якого не було на цілій землї (так пише лїтопись) і нї по нїм не буде". Є там згадка також про „словутного" півця, Митусу, що „за гордість" не хотїв служити князю Данилови.

Бачиш, Никольцьо, як мало учених письменників знаємо ми з того часу. Та й не диво. Одинокий осередок освіти, київська Лавра Печерська, стояла через цїлих сто лїт в руїнах і доперва митрополит Киприян при кінци XIV. віку казав відновити її стїни.

Тимчасом, як у нас упала просвіта і письменство, инші народи славянські стали плекати у себе науки.

У Чехів оснував король Кароль I. найвисшу школу (унїверситет) в Празї р. 1348 і небавом появили ся там лїтописи та поучаючі письма; в Кракові отворив унїверситет король Ягайло 1400 р.; для Сербів каже списати їх цар Стефан Душан права (закони, а збірник тих прав зве ся „Законник" (у нас є „Правда Руска"); списувано там, як і у нас, житєписи святих, та житєписи сербських царів і архієпископів, звісні під назвою „Цароставник", а народні співаки Сербів складають довгі пісні-думи на славу своїх героїв, Марка, Милоша та царя Лазаря, що поляг у борбі з Турками р. 1389 на Косовім полю; і у Болгар цвите наука на горі Атосї, де черцї в своїх келїях списують книги.

Майже у всїх Славян благовістилось тодї на красший час, лише Українцї, що стогнали під татарським ярмом, терпіли нужду і білу, жиючи до того ще в страшній темнотї духовій. Та сумна, гірка доля наша не направила ся і тодї, коли Україну нашу загорнули (в XIV. віку) під свою власть Литовцї, нарід, що до сего часу жив майже незамітно над рікою Двиною західною та Німном і над берега ми Балтийського моря.

Які памятки письменні з того сумного часу, мають Українцї, скажу тобі другим разом, Никольцьо.

IX.

Памятники письменства з II. періоду.

— Я обіцяв тобі, Никольцьо, розповісти про памятники нашого письменства з періоду упадку. Памятників тих нема богато, анї не мають они великої вартости. По найбільшій части переписувано тодї з грецького збірника наук для народу. По нападах татарських нарід, жиючи по лїсах та дебрах, на пів здичів, забув про правдивого Бога і про віру християнську, став дуже забобонним і справляв обряди поганські.

— А які то були обряди поганьскі, тату? Прошу менї сказати!

— З книжок тогочасних довідуємо ся, що люди вірили в поганських богів: Перуна, бога грому і блискавки, Хорса, бога сонця, Моко-

ша, бога мокроти і води. в Вили, русалки-сестриці. Клали перед ними жертви, ломили короваї, різали їм кури, молили ся огневи, уважали чосник богом, а як у кого був бенкет (пир) ,то клали його в відра і в чашу і пили так в честь своїх ідолів (божків). Вірили в стрічу, в духів-хованців домашних і в відьми, що облаки гонять. Перед домами своїми розкладали огонь перескакували через него по давному звичаю. Помочи і поради шукали нераз у чарівників, що годували медведів і инших звірів на забаву простих людий.

Нарід простий приписує ще й доси якусь чудесну силу чосникови і кладе його під обрус на святий вечер побіч святочних колачів. Огонь розкладають і скачуть через него в ночи перед св. Іваном Хрестителем. В той сам час припадало за часів поганських свято бога огню, Купала і бога мокроти, Мокоша.

Був тоді поганий звичай викопувати з гробів тих, що утопились або повісились. Таких не вільно було гребати, бо від них мали походити пошесть, пожари та инші нещастя.

При такій темноті і забобонности нарід допускав ся неодного гріху, неодної провини, тому то нема що дивуватись, коли оден з тодішних письменників, Кирило, каже, що вже наближає ся конець світа*). А Сепаріон, епис-

---

*) При кінци світа мають жити на землї люди дуже грішні.

кой володимирський (на Волини) в своїх проповідях твердить, що земля трясе ся по причині людських гріхів.

Всї майже письменники тодїшні нарікають в збірниках наук, перероблених з грецького, безнастанно на темноту і гріхи людий. Збірники тоті звуть ся: Златая Цїп, Пчела і Златоустий. Шкода тілько, що ті всї науки списані були язиком для простого народу цїлком незрозумілим, бо як би списані були язиком народним, то може ті науки нарід би був собі брав до серця і поправляв ся зі своїх провин.

Тимчасом найшли ся між простим народом такі люди, що написали серед него науки поганські і забобони, кажучи, що то є науки християнські. І хотяй тоті науки не були списані мовою цїлком народною, але все таки була вона більше зрозуміла, ніж мова в науках церковних; науки же самі подобали ся своїм змістом цікавим. В них були майже самі забобони, заказані церквою. Такі книжки називали ся: Чаровник, Сносудець, Путник. Звіздочетець, Зелейник, Колядник.

Які нісенїтниці були в них пописані, можеж сам осудити, Никольцьо, з такої науки: „Як хто слабий, то помажи теплим тїстом його лице, руки, ноги і дай тїсто псови: як пес тото тїсто буде їсти, то слабий поздоровіє, а як нї, то помре“. Такої „мудрости“ було в тих книжках дуже богато, та ще й нинї знахарі та чарівниці дурять простий нарід такими лїками

та забобонами.

Однак і в тім сумнім періоді нашого письменьства маємо одно красне історичне діло, Волиньско-галицьку літопись, о котрій я тобі розкажу обширнійше окремо.

X.

Волинсько-галицька літопись.

— Одиноким памятником, що в сім сумнім періоді упадку нашої літератури має високу вартість, є, як я тобі вже минувшого разу казав, Волинсько-галицька літопись. В ній списані є події земель волинсько-галицьких XIII. століття. Як би не тая літопись, то ми би майже нічого не знали, що діялось на сій земли, де тепер мешкаємо.

— А з Несторової літописи?

—Так звана „Несторова літопись" оповідає переважно події землї київської і то лише до року 1116, відтак йде київська літопись до року 1200, а події наших земель від року 1201 до 1292 містять ся в Волинсько-галицькій літописи.

— Чи ми мали тут на наших землях таких своїх князів, як були в Київі, в Новгороді, Полоцку, Чернигові, в Смоленську, в Курску і по инших ще укранських містах?

— Так, Никольцьо. Оден з внуків київського великого князя, Ярослава Мудрого, що звав ся Ростислав Володимирович мав трох си-

нів; оден з них, Василько, був князем в Теребовли, місті положенім кілька миль на полудне від Тернополя. Внуки сего Ростислава Володимировича, Володимирко і Ростислав Володаровичі, княжили в Звенигороді і Перемишли. Сей Володимирко звенигородський перенїс ся в половині XII. віку зі Звенигороду до Галича і від того часу Галич стає княжим престольним містов. Його син Ярослав, названий задля своєї мудрости Осьмомислом, здобув собі найбільшу славу між всїми українськими князями.

Той поет, що написав „Слово о полку Ігоревім", прославляє Ярослава Осьмомисла такими словами: „Ти, галицький Осьмомисле Ярославе високо сидиш на своїм золотокованім престолї, ти підпер гори угорські своїми зелїзними полками, заступив королеви угорському дорогу, зачинив Дунаєви ворота, кидаючи тягарі через облаки, суди судячи по Дунаю. Грози твої по всїх землях текуть; відчиняєш київські ворота, стріляєш з батьківського золотого престола салтанів за далекими землями". Від часу того могучого князя Галич мав більше значінє, як сам Київ і тому не дивно, що по смерти його сина, котрий коротко панував, неоден князь мав охоту стати князем в Галичи.

І небавом удало ся сїсти на княжім престолї в Галичи Романови, князеви Володимира Волинського, а по нїм його потомки панують в

тім славнім місті.

І от літопись наша подає нам події, що відбувались на землях волинсько-галицьких від смерти князя Романа. Часи ті були дуже не спокійні, війни провадили ся що року, а найбільше о галицький престол. Вдова Романова лишила ся по смерти мужа з двома маленькими синами: Данилом і Васильком; оден з них мав 4, а другий 2 роки. Князї українські, король угорський і польський старали ся загорнути Галич під свою власть, а бояри (вельможі) галицькі ставали по стороні раз сего, раз того князя. Ледви по довгих борбах удало ся Данилови Романовичови стати князем в Галичи.

В тім самім часї нападають два рази Татари на українські землї. Оба напади тих лютих варварів є описані в лїтописи. Перший раз побили вони тяжко українських князїв над рікою Калкою, забрали богато людий в полон (ясир) і наложили на князїв данину (оплату, податок). Данило був разом з братом Васильком також в тій борбі і ледви виратував ся з житєм.

Данила пригнобили Татари пізнїйше так, що він мусїв їздити аж до їх краю і там поклонити ся невірному ханови. Але він хотїв при помочи могучих володарів освободити українські землї від тих азійських поганців і просив папу римського о поміч. Папа обіцяв поміч, прислав Данилови королївський вінець і Данило від того часу називав себе не князем,

але королем.

Слава Данила розійшла ся далеко поза границї українських земель. Його шанували за його хоробрість і мудрість. І він міг би був далеко більше добра зробити для своєї дорогої України, як би самі бояри галицькі помагали йому в його добрих намірах. Але бояри були ворохобні, виступали проти свого доброго і розумного князя, тож Данило бив ся як риба о лїд, але зробити не міг богато.

Такі цікаві подїї з нашої бувальщини містять ся в тім цїннім історичнім памятнику. Шкода тілько, що той учений письменник, який його написав, майже не згадує про житє тодїшних селян та міщан, про купців, про торги, про занятя господарські, про хати, та убраня, бо як би він ще був про тоє написав, то ми би тепер могли знати докладно, як тодї жило ся нашим предкам на Українї.

— А як звав ся той учений чоловік, що написав Волинсько-галицьку лїтопись?

— Ми не знаємо анї імени автора лїтописи, анї місця, де вона написана. Одні кажуть, що в Галичи, другі, що в Володимирі волинськім. А ще є треті, котрі доказують, що перша частина написана в Володимирі волинськім, друга в Галичи. Однак мова лїтописї вказує, що вона мабуть написана цїла в Галичи.

Потім тато виняв з шафи грубу велику книжку, Волинсько-галицьку лїтопись, перечитав Никольцеви кілька місць з неї, пояснив йому по нашому, а Никольцьо був дуже рад з то-

го, що пізнав того жерело, з котрого ми черпаємо відомости про події історичні нашої дорогої вітчини.

XI.

Огляд III. періоду нашої літератури.

Татко спостеріг, що Никольцьо утомив ся минувшого разу, слухаючи западто поважної річи о літописи Волинсько-галицькій. Малого Никольця займали би радше якісь цікаві оповіданя, повісти, казки та байки, а тут в староукраїнській літературі того всього нема! То-ж татко став придумувати над тим, як би то малого Никольця заняти ще чéрез кілька розмов поважними річами з давного письменства, а потім перейти вже до нових часів, де цікавих повістий, оповідань, казок, байок є дуже богато.

Сеї суботи, як смеркало, мав Никольцьо з татком першу розмову о нашім письменстві III. періоду. Розмова та була дуже займаюча, тож варта, дітоньки, щоби ви її послухали.

Татко пригадав наперед Никольцеви, що по нападі Татар на Україну письменство наше на довго упало, так що з того сумного часу маємо всього оден цінний памятник письменний: Волинсько-галицьку літопись. Час упадку тягнув ся поза половину XVI. століття. Від другої половини XVI. століття до кінця XVIII. триває III. період нашого письменства, красший від попередного.

— Чому він красший від попереднього? — спитав Никольцьо.

— Бо в тім періоді маємо дуже много творів і то ріжнородних. Та ще одно. Книжки доходять тепер не лише до рук осіб духовних і письменних панів, але також до рук міщан і селян, освіта зачинає ся ширити і межи низшими верствами народу. А як то стало ся, почуєш зараз.

Причини розбудженя нашого письменства в другій половині XVI. століття були і вніші і внутрішні, то значить закраєві і краєві.

Як Царгород забрали р. 1453 Турки, що є віри магометанської, то християни учені зі страху перед невірними перенесли ся на захід Европи і осіли головно в Італії. Тут зачали вони займати ся тими самими науками, якими займали ся в Царгороді, закладали школи, видавали книжки, котрі зачали дуже ширити ся, бо саме тоді винайдено штуку друкарську. Печатати книжки було незрівнано лекше, ніж переписувати: і того часу тілько не тратило ся і книжка печатана була сто раз таньша, ніж писана.

Грецькі учені з Царгороду займали ся в Італії передовсім ділами давних, передхристіянських писателів грецьких і латинських та давними грецькими штуками: будовою, різбярством і малярством. Вони стали печатати давні діла грецькі і латинські, учили з них по школах, а слава про тих учителів розійшла ся скоро по Німеччині, Франції, Англії по

Польщі і на Україні. З тих всїх країв їдуть заможнїйші і талановиті молоді люди до Італії, щоби послухати тих розумних учителїв, що їх зачали називати гуманїстами, а їх науки гуманїстичними.

Першим таким Українцем, що пішов до Італії учити ся, був Франц Скорина, що на університеті в місті Падуї дістав степень доктора медицини і надрукував першу українську книжку, Біблїю, в Празї 1517 р.

Крім тих двох причин розбудженя письменства в цїлій Европі, отже і в нас, іменно гуманїзму і винайденя штуки друкарської, була ще трета дуже важна причина, котра особливо в Німеччинї, а відтак в Польщі і на Українї дає ся замітити. Тою причиною є так звана реформація релїґійна. Німець, Мартин Лютер монах, покинув був монастир і зачав голосити, що не всї правила віри треба так розуміти, як їх поясняє наша католицька церква. Лютер списував свої науки не по латинї, як то робили католицькі учені, але по німецьки. Він впровадив отже перший до письменства мову німецьку і виробив її. За його науками пішло дуже богато Поляків, а навіть деякі Українцї. За приміром Лютра зачали прихильники реформації між Поляками і Українцями, уживати в своїх письмах не язика латинського і староцерковного, але язика свого, щоби простий нарід, міщани і селяни могли письма їх читати і розуміти. Отже реформація церковна була причиною, що письма, писані мовою зро-

зумілою, зачали ширити ся навіть між простими людьми. На Україні уживано в письмах тих язика білоруського, що був язиком урядовим на Литві. Язик той однак не був ще чисто народний: до него примішувано чимало слів церковних і польських.

Польська мова зачала тоді чимраз більше ширити ся на Україні, бо в року 1569 звязано тіснійше велике князівство литовсько-українське з Польщею. Стало ся то в Люблині, а ту подію називають: унією люблинською. Ся подія є першою краєвою, внутрішною причиною розбудженя письменства на Україні. Через Польщу приходить тепер легко на Литву і Україну освіта західно-европейська: закладають ся школи, друкарні, рух письменний стає чимраз більше оживлений. Особливо можні пани старають ся часто о тоє, щоби на Литві і Україні науки процвитали так, як в Польщі і західній Европі. І так князь Константин Василь Острожський закладає в своїм місточку Острові десь коло р. 1577 висшу школу, а при ній друкарню. Була то перша висша школа на Україні і перша важнійша друкарня. Правда, що першою друкарнею була друкарня в Кракові (1491), але та не має такої ваги для Українців, як друкарня Острожська. Відтак стали закладати ся ще инші школи висші та друкарні у Львові, Вильні і Київі, та про се вже я тобі розкажу пізнійше.

— Другим осередком освіти на Україні, заложеними при кінци XVI. віку, була висша

школа у Львові. Заснувало її брацтво при церкві Волоскій у Львові".

— Що то значить брацтво?

— Брацтво церковне є то товариство, зложене з людий світських і духовних, котре має ціль дбати про плекане всїх чеснот християнських: сповняти приписи релїґійні, украшувати церкву, удержувати шпиталї і приюти для бідних, бурси для бідної молодежи шкільної. Наші брацтва церковні в XVI. і XVII. віку мали ширші обовязки, ніж теперішні брацтва церковні: вони, видячи упадок нашого народу задля того, що нарід не мав добрих тодї провідників духовних, хотїли відродити нарід під зглядом релїґійним і моральним. Тому то старали ся вони виховувати добре молодих людий, щоби в них знайшов колись нарід і церква добрих оборонцїв і заступників, тож удержували школи. Вони старались о те, щоби нарід мав право вибирати собі провідників духовних: душпастирів і епископів, сподїючись, що при такім виборнім ладї станутъ провідниками народа лише гідні люди.

Найдавнїйшим брацтвом було брацтво при Волоскій церкві Про него згадує ся вже в початках XV. віку. При кінци XVI. столїтя мало воно не лише свою церкву і шпиталь, але вже й школу і друкарню. Воно злучило ся зі всїми брацтвами церковними на Українї в оден союз, щоби спільно обороняти віру і церкву проти напастий ворогів. Від р. 1593, зве

ся тоє братство Ставропигійським, то значить таким, котре діставало право, утвердити в своїй церкві патріярший хрест над царськими вратами в іконостасї і залежало просто від патріярха царгородського, а не від краєвих єпископів або митрополитів.

Школа, заснована братством у Львові, здобула собі скоро славу. До неї приїздили учити ся з всїх сторін просторої України, і братство спроваджувало добрих учителїв для неї. Одним з них був Грек Арсеній, котрий разом з учениками уложив першу граматику грецького і староцерковного язика. Невелика ся граматика (печатана 1591 р.) дістала ся скоро до Вильна і там на її основі уложено другу граматику, котра вийшла 1596. Вильно було третим осередком освіти.

Ти дивуєш ся може, чому в школах тодїшних старали ся передовсїм о граматику грецького і староцерковного язика. Не дивуй ся! Школи хотїли виховати добрих оборонцїв віри, а до того треба було уміти язик грецький щоби читати писаня грецьких святих вітцїв церковних.

Четвертим і то найважнїйшим осередком освіти на Українї була від р. 1633 колеґія київська. Була се висша школа, заснована митрополитом київським, Петром Могилою. Він старав ся спершу заснувати академію (університет) на взір академії краківської, але на се не дав дозволу король.

В колеґії було 8 кляс, а учено там спершу

по латині і староцерковному, а від третої кляси і по грецьки. Ученики мусїли між собою розмавляти тільки по латинськи.

Як хто инакше промовив, то його зараз записували в лист, котрий вкладано в торбинку. Школяр, що дістав такий лист, старав ся приловити иншого, що не розмавляв по латинї. Але як у кого остав лист через ніч, того карали на слїдуючий день.

Хоть в тій школї заведено мову латинську, однак цїль колеґії була виховувати таких молодих людий, котрі боронили би завзято своєї віри і народности. Могила хотїв виховувати в своїй колеґії так, щоби з неї виходили такі Українцї, котрі моглиб зрівнати ся з своєю мудростию з Поляками. Найвисшими науками в колеґії була фільозофія і теольоґія (богословіє).

Само собою розуміє ся, що з тої науки висшої могли користати найбільше сини богатих і значних родичів. Однак були між ними і убогі школярі. Ті жили в бурсї при колеґії, що її Могила удержував своїм власним коштом. Богатші школярі жили собі по станціях в містї, але всї вони були під доглядом шкільного начальника. За всякі провини остро карали. Кари відбували ся звичайно в суботу вечером, а називано їх „чашею шкільною".

Колеґія Могили ведена була, як на ті давні часи, дуже добре, але Українцям не подобало ся, що він визначив в ній перше місце мові латинській. Ще до того розійшла су була чут-

ка, що учителї, заняті в колеґії, є єретиками, отже противниками правдивої віри. Тому то нарід розлючений кінув ся р. 1635 під проводом козаків на колеґію, щоби спалити її і повбивати наставників. Однак напасть тая перемінула, а колеґія процвитала дальше і виховала дуже богато талановитих мужів.

Люди, що там виховались, ставали справдї оборонцями віри і свого народу. Київська колеґія стала навіть небавом висилати Українців, що в ній учились, на північ до Москви, де таких шкіл, які у нас засновано, ще цілком не було. Тіж учені мужі, що остали на Україні, трудили ся дуже ревно для добра своєї вітчини. Вони бажали цілковитої свободи для України, хотіли, щоби вона разом з Польщею і Москвою звязала ся і спільними силами вигнати Турків з Европи, щоби увільнити Славян з під їх зависимости і відобрали від невірних місто Єрусалим, де Христос терпів і умер за рід людський. Вони хотіли, щоби всюди по українських більших містах позасновувано колеґії і друкарнї, по селах школи, а по містах і селах шпиталї. Нарід простий був тодї підданий панам і старшинї козацькій, не був вільний, так як тепер, однак за старанєм свого духовенства дізнавав від своїх властителїв дуже часто християнської любови і пільги в тяжких роботах і данинах.

От видиш Никольцьо, кілько то добра зробила Могилянська колеґія в Київі: вона піднесла освіту, скріпила віру і обичайність, розбу-

дила любов до вітчини і до бідних, нещасних підданих селян.

Не треба казати, що в тім осередку освіти написано тоді дуже богато ріжних книг. Але не лишень в Київі, но і по инших містах списувано тоді много творів. Найбільше писали духовні особи і то, розумієсь,книжки богословські. Писано діла в обороні віри, де виступало ся нераз дуже остро і завзято проти іновірців. Маємо з того часу також богато проповідий, котрі списані є в осібних збірниках. Однак дивно, що деякі вітці писали часто дуже неясно, замотували свої думки, так що нераз крім них ніхто їх творів не розумів.

Ліпше від письменства церковно-богословського розвивало ся письменство історичне. Тоді написано дуже много літописий, памятників, дневників історичних, хронік, котрі часто не друковано, але відписувано і передавано з рук до рук. В тих памятниках історичних є списані дуже займаючі тодішні події. Треба знати, що в тих часах не було спокою. Війни вели ся часто між Польщею а Москвою, то між Польщею а Козаками. Козаки розжились тоді на добре і вславились вже своїми смілими набігами на Турків і Татарів, щоби пімститись за їх напади і грабежі на Україні. З Польщею боролись вони знова за те, що простий нарід жив в великій біді і горю по причині нелюдяних панів.

В тім періоді бачимо одну цікаву появу

в нашім письменстві. З західної Европи прийшов до нас через Польщу звичай, представляти по церквах сцени з житя Ісуса Христа, з житя святих і осіб біблійних старого завіту. Такі сцени разом зібрані в одну цілість, називано на Україні траґедіями, комедіями, траґедо-комедіями або і шкільними драмами. Кождий з учителів поетики Могилянської колеґії був обовязаний траґедії писати. Вони були дуже поважні, списані язиком старо-церковним і зрозумілі хиба лише для образованих осіб. Але і їм часами видавала ся неодна поважна трагедія скучною, тож для розвеселеня вставляно між поодинокі частини (акти) траґедії сміхотворні дії. Ті називано інтермедиями або інтерлюдиями. Вони були значно більше займаючі, ніж поважні драми, а то длятого, бо там представляли ся сцени з житя тодішних людий при чім висмівано їх хиби. Дуже улюбленою між народом була так звана „драма вертепна". Ще й доси ходять з вертепом по селах на Різдво Христове. Там представляють ся картини не лише з Різдва Спасителя або инші з святого письма, але і з житя людий звичайних, простеньких: селян і пастухів, що поспішили з поклоном новонародженій Божій Дитині. Пастухи в вертепі нагадували зовсім пастухів живучих, тож люди прості з приємностию прислухувались їх дотепам і жартам.

Видиш, Никольцьо, як гарно зачало розвиватись наше письменство в початках третого періоду. Такий красний початок ворожив ще

красну будучність, але в половині сімнайцятого віку письменство упадає, бо безнастанні війни не дають йому розвиватись. Одна пословиця каже: де війна, там наука спить. Наука любить спокій. Війни, ведені часто козаками проти Турків, Татарів і Поляків, дали нагоду співакам-поетам народним складати довгі довжезні пісні, де описували ся події кроваві або нещасне горюване бідних невільників козацьких в тюрмах турецьких і татарських. Пісні ті народні звуть ся думами, а ті сумні думи, де описане горе невільників, звуть ся плачі або псальми невольницькі. В них видимо мову не староцерковну, але чисто народну, і от як би не думи, то ми би навіть не знали, як жива народна мова тоді виглядала.

XII.

Перші друкарні українських книжок.

Ти вже чув від мене, що письменство в XVI. і XVII. віку тому так красно розцвилось, що в половині XV. віку винайдено штуку друкарську; книжки можна було вже печатати, а не треба вже було переписувати з таким тяжким трудом руками. Спитаєш може, де надруковано перші наші книжки, і як звали ся перші друкарі. Послухай отже, бо се річ дуже займаюча.

В Кракові жив при кінци XV. віку оден проворний гафтяр, Німець з роду, по імени Швайпольт Фіоль. Він перший заложив друкарню в Кракові і видав р. 1491 кирильським

письмом дві церковні книги: Октоїх і Часослов. За те зачали переслїдувати його в Кракові: кажучи, що Фіоль схизматик. В кінци мусїв вийти з Кракова і перенїс ся в гори угорські, де і помер 1525 р. Ті книжки, що він напечатав, забрало правительство, тому то тепер дуже рідко де можна побачити друки Фіоля.

Другим чоловіком, що випечатав в р. 1517 в Празї українську книжку, був Франц Скорина. Є се біблїя старого завіта, призначена для людий простих. Скорина випечатав ще в Празї „Апостола", а в Вильні другий раз „Апостола" і „Малую подорожную книжицу". Є се збірник ріжнородних молитов.

Тепер же, розкажу тобі, мій сину, про одного мученика за штуку друкарську, Івана Федорова з Москви. Він жив в час пановання царя московського Івана Грізного. Той цар, довідавши ся, що в Німеччинї уміють вже печатати книжки, хотїв в Москві заложити друкарню для книг церковних. Тому, що книги церковні переписувано аж до того часу руками, закрало ся до них дуже богато блудів, неоден з тих, що переписували, не розумів того, що пише і наробив блудів. Цар сподївав ся цїлком справедливо, що в печатаних книгах церковних похибок вже не буде. З понуки нїмецького цїсаря прибув тодї до Москви один Нїмець, що розумів ся на штуцї друкарській. Цар казав збудувати дім для друкарнї і поручив печатати книги церковні Москалям Іванови Федорову і Петрови Мстиславцеви, ко-

трі від того Німця сю штуку мали перейти. Десять літ приготовляли ся оба мужі до трудного діла. Аж по десяти літах видали дві церковні книги. Та не сподівали ся вони тої біди, яка їх за добре діло постигла. Знайшли ся такі люди з поміж осіб духовних, що назвали Федорова і Мстиславця єретиками: їм закидували, що вони з намови чорта фалшують книги церковні; що їх ремесло — се діявольська штучка, винайдена на погибель християн. Темний нарід, підбурений такими намовами, кинув ся товпою на друкарню спалив і знищив її до тла.

Оба друкарі утікли на щастє з Москви перед розяреною товпою темного народа і знайшли пристановище в Заблудові коло столиці литовської, Вильни, у гетьмана литовського Ходкевича. Тут заснував Федорів друкарню і випечатав небавом дві книзї: проповіди і псалтир. Його товариш, Мстиславець, перенїс ся до Вильни і там заложив також осібну друкарню.

Федорів недовго перебував в Заблудові, тому що його пан добродій занедужав і приказав залишити печатанє книг. Звідси перенїс ся він до Львова і заложив на Підзамчу, близько теперішної церкви василянської першу українську друкарню у Львові. Тут випечатав він одним-одну книжку церковну, а що не міг знайти підмоги у духовних осіб, тож попав в велику нужду ,занедужав, заставив свою друкарню Жидови, а як з тяжкою бідою поду-

жав, то вибрав ся зі Львова, бо не мав вже ту що робити: друкарні викупити не міг, бо гроший у него не було, тож книг печатати не мав де. Пристановище найшов Федорів в Острозі, місті князя Василя Острожського, дуже світлого чоловіка, що старав ся ревно о ширене просвіти між Українцями. Князь заснував в Острозі висшу школу, а при ній друкарню, де Федорів випечатав Псалтир, Новий Завіт і велику, славну Біблію Острожску (1581 р.)

По випечатаню тої книги вернув Федорів до Львова і прожив ще два роки в великій нуждї у свого сина Івана. Тіло того нещасного мученика, що в своїм житю не міг нераз кутика найти, похоронено при василіянськім монастирі у Львові. Гріб його привалено каменем, а на краях каменя виковано невиразно напись. Камінь той був в притворі церковнім аж до року 1881; колиж в тім роцї кладено в церкві новий поміст, то камінь сей усунено. І тепер ніхто не міг би показати, де спочивало тіло нещасного Федорова, а все таки память про него не загине між Українцями: він був перший, що у Львові заложив друкарню.

По його смери викупило заставлену у Жида друкарню Ставропигійське брацтво і оно печатає в ній книги своїм коштом від р. 1586.

В початках XVI,. столїтя приняло брацтво на управителя друкарнї литовського Українця, Михайла Слозку, чоловіка дуже хитрого, котрий потрафив доробити ся скоро май-

на і отворити власну друкарню, де печатав книжки латинські, польські і церковно-славянські.

— Чи потрафив би ти, Никольцьо, повторити імена тих мужів, що друкували церковно-славянські книги?

— Всї знаю, — відповів Никольцьо. — Перший був Швайпольт Фіоль, другий Франц Скорина, третий Іван Федорів з Петром Мстиславцем, а четвертий Михайло Сльозка в Ставропигії.

— А про які друкарнї я згадував?

— Татко згадували про друкарнї в Кракові, Празї, Москві, Заблудові коло Вильна, в Вильнї, у Львові, в Острові.

— Щож друковано в тодїшних друкарнях?

— Самі книги церковні.

— Любили наші духовні перших друкарів?

— Нї, їх називано єретиками, чортовими слугами, а їх штуку діявольською штукою.

— Так, мій сину. Кожда нова річ, хоч би і найлїпша, знаходить все ворогів. Виступали проти неї особливо ті монахи, що з переписуваня церковних книг мали гарний заробок. Але всьо, що добре, є ворогом злого. Так і тут стало ся. Штука друкарська побідила, а тепер нїкому і не снить ся переписувати книжки замість печатати їх. Мушу тобі ще вкінци додати, що давнїйші машини друкарські і черенки не були такі добрі, як тепер. Друкованє книжок ішло поволи і незручно, тож і

книги були ще тоді значно дорощі від теперішних.

— А папір був такий, як тепер? — спитав ся Никольцьо.

— Папір був значно грубший і не такий білий, як тепер. За те був він нераз значно тревалійший від нинїшнього, а деякі книги, печатані тому 200 лїт, переховались до нинї в так добрім станї, як би були печатані вчера: і папір виглядає свіжий і букви виразні, хоч не такі гарні як нинїшні.

XIII.

Петро Могила.

Як на Українї засновано друкарнї, то й наші письменники стали більше книжок видавати. І письменники множили ся також, бо вже на Українї було кілька таких шкіл, що з них могли виходити образовані люди. Я хочу тобі, Никольцьо, розповісти нинї про одного дуже заслуженого мужа, Петра Могилу, київського митрополита, що спікував ся наукою у нас. З роду він не був Українцем, лише Молдаванином. Його батько Симеон був „господаром" (пануючим) в Волошинї і Молдавії*), а як Турки прогнали родину Могили з батьківщини, то вони перенесли ся в польське королївство.

Петро Могила провів свій молодечий вік

*) Край сї лежать на полудневий схід від Галичини, нинї творять королївство румунське.

на нашій землї, учив ся відай у Львові в Ставропигійській школї, був і в заграничних школах, вступив опісля до війська, а як мав 25 лїт, то випало йому бороти ся з Турками. Здає ся, що не дуже подобало ся йому військове житє, бо небавом покидає він військо, а вступає в монастир київський в Лаврі Печерській. Мусїв то бути дуже спосібний чоловік, коли по трох роках вибрано його вже настоятелем монахів (архимандритом). Тодї то завів Могила в Лаврі ґімназію, а щоби для неї придбати добрих учителїв, то вислав деяких талантовитих молодцїв за границю на науку. Ту школу злучено небавом з давнїйше основаною школою братською „на Подолї"*). Як же Могила став в роцї 1633 митрополитом, то хотїв він сю школу перетворити в найвисшу школу, так звану „академію". Однак не міг від короля випросити таку назву для своєї школи; тому то він назвав її лише „коллеґією", але старав ся, щоби в колеґії учено всїх тих наук, що в академії. Наука відбувала ся по латинї, бо в тім часї кождий чоловік, котрий умів по латинї, уважав ся чоловіком дуже образованим.

Могила заснував своїм коштом при колеґії монастир, друкарню і ще другу школу в Винницї. В монастирі при школї мешкали лише ті черцї — Лаври Печерської, що були настоятелями та професорами з колеґії. Студенти мали при школї деревляну церков, збудо-

*) Так зве ся одна часть міста Київа над Днїпром

вану коштом Могили, названу в честь мучеників українських св. Бориса і Гліба; до тої церкви сходили ся студенти на молитву. Кляси містили ся в просторім двоповерховім будинку; а крім кляс була ще там бібліотека і бурса для бідних учеників. На удержане школи призначив Могила два свої села і оден фільварок.

Тепер вже маєш поняте, мій сину, як виглядала колеґія Могилянська в Київі. Вона здобула собі славу найлїпшої школи на Україні. З неї виходили такі мужі, що могли рівнати ся своїм знаєм з мужами, що покінчили „академію".

А всьо то зробив митрополит Могила, котрий сам не був навіть дуже учений, але зрозумів вагу науки для Українців.

Сказав я, що сам Могила не був дуже вчений. З чогож ми то знаємо? З тих письм, що по нїм лишили ся. Нема їх богато: оден збірник проповідий, записки без вартости про чуда в православній церкві і одно діло богословське „Камінь"*), де він старає ся доказати, що церков православна є церквою правдивою, католицькою. Таких діл написали тод. українські письменники дуже много. Вони вели в них письменну борбу з Єзуїтами, котрі боронили церкви латинської і церковної унії Русинів з престолом Римським, що відбула ся, як я вже

*) Се діло приписують тепер иншому письменникови.

казав, в році 1596. Православні учені змагали ся проти того, щоби Українці покидали православіє (схизму), а приймали юнію і тому з великою ревностию виступили проти тих єзуїтських і уніятських учених, що унії боронили. Цілий XVII. вік вела ся тая словесна боротьба і її завдячуємо много творів богословських, котрі від грецького слова „борба" (полємос) називають ся творами „полємічними,. Отже знаменем нашого духового житя в тім часї є веденє „полєміки". Завзятість релігійна довела до гнобленя православних Українців; ті виступили з оружєм в руках проти католиків і своїх рідних братів, Українців-уніятів; довгі літа ведуть ся завзяті кроваві борби; вони описані є в окремих памятниках, (літописях, хроніках, дневниках), котрі називають ся літописями козацькими. І так попри діла полємічні маємо в тім часї ще найбільше записок історичних.

XIV.

Духовні письменники XVII. і XVIII. віку.

По полудни межи четвертою а пятою годиною сидів собі Никольцьо одної днини при столику та писав українську домову вправу, що задав пан професор. Аж тут пук! пук! хтось запукав в двері. Никольцьо сказав голосно: прошу! Двері отворились і до комнати увійшов знакомий Никольцеви один молодий пан професор з чорними вусами, що до тат-

ка часто приходив і все з татьом дуже живо довше розмавляв; то якісь книжки приносив і у татка лишав, то від татька брав, а Никольцьо все за його красне читанє і писанє хвалив. Никольцьо дуже любив за се того милого пана професора, тож і тепер вставши, уклонив ся йому наперед чемненько і подбіг до него з зошитом, показуючи йому свою роботу. Професор похвалив Никольця, а відтак спитав за татком. „Татка нема, відповів Никольцьо, пішли на конференцію; але прошу пана професора лишити ся трохи зі мною тутки; я скажу на память оден вершик Тараса Шевченка. „Вечір", що я вчера вивчив ся, а пан професор менї скажуть, чи я добре виголошую". І Никольцьо хотїв вже пописуватись своїм виголошуванєм на память, але нараз звернув очи на книжку з синїми окладинками, котру гість приніс з собою. Він з дитячої цікавости сейчас спитав ся: „А яку то книжку пан професор мають? може з казками і байками? прошу менї показати", Професор усміхнув ся лагідно і сказав Никольцеви: „Нї, мій студентику, ту нема анї казок, анї байок, то наукова книжка. Я приніс її для татка і лишаю тут на татковім бюрку. Тимчасом, доки татко не прийдуть, можеш собі її читати, а потім оповіш таткови, чого ти з неї навчив ся". Професор сказав послїдні слова, усміжаючись, а Никольцьо не розумів ще, чого то він усміхає ся. Не знав хлопчик, що він навіть першого слова в тій книжцї не зрозуміє, бо він ще маленький і за мало

міг ще навчитись. Його головонька ще не дотого, щоби зрозуміти поважні, наукові розправи. Як професор вийшов, поцілувавши Никольця в чоло, наш хлопчина зачав поволи читати напись книжки на синій окладинці. І щож вичитав? На самій горі стояло випечатане грубими буквами слово: „Пересторога". Став читати другі слова, але спостерігши, що нічого не розуміє, кинув читати. „Якась дивна книжка, сказав він здивований, я в своїй українській читанці всьо зрозумію. Спитаю ся татка, як прийдуть, що то за книжка дивна, а тимчасом докінчувати буду українську вправу".

Небавом вернув Никольців татко зі школи. Синок розповів про молодого пана професора з чорними вусами і і показав його дивну книжку.

— Що то за книжка, татку що я на першій стороні таки нічого не розумію?

— То, мій Никольцьо, є розправа про діло, що ним один львівський Українець в XVII. столітю „перестерігав" Українців, щоби не покидали православної віри і не приймали унії. Тому то своє діло назвав він „Пересторога". Я тобі вже минувшого разу згадував, що подібних діл написано в XVII. столітю дуже много, а писали їх що найліпші наші образовані духовні мужі. За довго і за нудно було би наводити тобі назви важнійших діл полемічних, спамятай собі лишень, що їх було більше у нас, ніж всіх инших письм за цілий XVII. вік.

Та не думай собі, що наші письменники духовні писали лише полемічні письма; ні: вони писали тоді також проповіди, катехізми, „посланія", (листи з науками, поученями, умінменими духовними) житя святих, роздумуваня про страсти (терпіня) Христові і драми з житя Христі і святих. Оден з тодішних духовних письменників, Симеон Полоцький, переклав стихами з церковної мови псальми Давидові для читаня і лекшого вирозуміня світським людям, в тих часах зложено за примірем лютеранів богато пісень церковних в честь Матери Божої, Ісуса Христа і святих угодників Божих. Ті пісні церковні укладали стихами монахи. Духовні письменники займали ся також побіч наук богословських і світськими науками: писали стихи про річи світські, списували історію, укладали граматики і словарі.

Тепер наведу тобі, Никольцьо, бодай кілька імен важнійших письменників духовних: як будеш колись ходити до ґімназії, то почуєш много більше про них.

І так в самих початках сїмнайцятого столїтя жив Кирило Транквилїон Ставровецький, архимадрит, учений на ті часи чоловік. Але й сама наука стояла тоді ще зовсїм не високо. Тепер нам смішно, коли в найповажнїйшім творі Ставровецкого „Зеркало Богословія" (з року 1618) читаємо, що вода дощева всякає в землю, робить собі нори аж на другий бік землї і витїкає там чистенька жерелами. Нинї кожда дитина в школї знає, як жерела творять ся,

а тоді дивні пояснени Ставровецкого уходили за дуже бистроумні.

Більше учений, ніж Ставровецкий був Мелетий Смотрицький. Писав по українськи і по польськи в обороні віри, складав стихи, а найбільша його заслуга в тім, що він написав граматику церковно-українського язика, котрої потім довго уживано в школах не тілько на Україні, але і в Сербії та в Москві.

Своїми „посланями" вславив ся Іван Вишенський, родом з Судової Вишні, в Галичині, чернець з Атонської гори. Він написав близько 20 письм не дуже по вченому, але за те з жаром, великою простотою, отвертостию і щиростию. Видно в них велику любов до вітчини і бажанє, щоби Українці служили ревно Богови, бо в тім бачить для них автор запоруку щастя туземного і загробного. Другого, такого письменника, як Вишенський, простенького а щирого, в тих часах не маємо. Всї инші писали майже самі вчені богословські річи.

З між учеників Могилянської колеґії визначились своєю ученостию перед всїма Ґалятовський, архимандрит чернигівський, і Ґізель, ректор колеґії Могилянської. Ґізель крім розправ богословських написав ще одно діло історичне, де оповідає ся спершу про всесвітні події від Ноя, а потім про події на Україні аж до року 1679.

Між письменниками тодїшними був також оден замітний поет, що звав ся Лазар Баранович

вич, архієпископом в Чернигові. Він зложив по польськи цілу книгу принагідних стихів ріжнородного змісту: є там поважні стихи про любов вітчини і сміхотворні вершики на Жидів, Турків, желаня на імянини, уродини, о ангелах, о погоді, о сміху і т. д. всьо помішане, без найменшого ладу.

Проповіди писав тоді майже кождий важнійший письменник а житя святих списав просторо Дмитро Ростовський, митрополит в Ростові. Збірник Д. Ростовського, де ті житя святих містять ся, зве ся Четії Мінеї.

Отсе були би найважнійші письменники духовні і їх діла з сімнайцятого і вісімнайцятого століття. Другим разом оповім тобі ще про діла історичні і про твори драматичні з того часу, повторю тобі про давні книги законів церковних і світських, вкінци оглянемо ще раз з коротка, що я тобі доси говорив і тим закінчимо сесї наші розмови про давне українське письменство.

Розмови наші про нове письменство, що зачало ся при кінци вісімнацятого століття, будуть для тебе, Никольцьо далеко цікавійші і більше поучаючі.

Никольцьо утішив ся обіцянкою татка і поцілував його горячо в руку, дякуючи за поучаючу розмову. Щасливий Никольцьо, що має такого татка! Але і татко також щасливий, що має такого доброго і талановитого сина, котрий з найбільшою втіхою і вдоволнєм

слухає поучаючих слів свого неоціненого дорогенького татка.

XV.

Літописці козацькі.

Минувшого разу обіцяв я тобі, Никольцьо, розказати о тих літописях, де находимо вісти про події XVII. і XVIII. віку. Літописи ті називають ся літописями козацькими, бо в них говорить ся особливо про війни, що їх вели козаки з Татарами, Турками, Поляками, Волохами і Москалями. Я би хотів відразу оповісти тобі про літописців козацьких, але щоби ти міг виробити собі ясний перегляд всїх наших письменних жерел історичних, то наперед повторимо собі дещо про наші літописи найдавнїйші. — Чи ти, мій сину, пригадуєш собі назву тої літописи, де є списані вісти про найдавнїйші події на нашій землї?

— О, я собі пригадую дуже добре, відповів жваво Никольцьо, літопись та називає ся літопись Несторова. Вона тягне ся аж до року 1116.

—Добре, а пізнїйші літописи?

— Пізнїйші літописи називають ся Київська і Волинсько-галицька. Київська тягне ся до року 1200, а Волинсько-Галицька до р. 1292.

— Мене дуже тїшить, що ти, Никольцьо, так добре пригадуєш наші розмови. Тепер же послухай про дальші літописи. Вісти від по-

чатку української землї аж до XVI. віку містять ся в другій Київській лїтописи, що носить назву: „Коротка Київська Лїтопись". Крім того находимо ріжнородні короткі і довші відомости про події Українців, Москалїв, і Литовців в так званих лїтописях Полиня і України, що сягають аж до XVIII. віку. Литовці знова мають свої окремі три лїтописи, написані розуміє ся по українськи, де говорить ся головно про події Литовців, але також богато і про Українців. Одна з них сягає аж до половини XVI. віку. А вже про події на Українї від половини XVI. віку до кінця XVIII. говорять нам лїтописи козацькі.

Про козаків згадує ся при кінци XV. віку, та славними зробили ся вони доперва в другій половинї XVI. і в XVII. віку. Длятого доперва в XVI., а відтак в XVII. і XVIII. віку зачали лїтописцї більше про їх дїла воєнні писати. До наших часів дійшло близько 20 лїтописий козацьких, писаних мовою нашою, польською і російською. По давному звичаю деякі з лїтописцїв зачинають від сотвореня світа і доходять аж до своїх часів. Найбільше займали їх воєнні часи Богдана Хмельницького, славного гетьмана Запорожцїв в половинї XVII. віку, що потрафив цїлу Україну підняти до повстани проти панів за те, що вони гнобили нарід панщиною і переслїдували їх віру. Найлїпшим лїтописцем часів Богдана Хмельницького є Самійло Величко, помічник ґенерального військового писаря Запорожцїв, що для свого

діла „Сказаніє о воїні козацкой з Поляками через Зіновія Богдана Хмельницького в осмі літех точившиий ся" умів використати записки, дневники, хроніки, переписки, урядові письма з ріжник рук і сторін. Тому то його діло має вартість не простенької літописи, але діла історичного, мудро обробленого, де Величко поміщував лише ті вісти що йому здавали ся певними правдивими і де він поясняє причини і наслідки поодиноких подій.

Другим, ще ліпшим ділом історичним є російська „Исторія Руссов или Малой Россіи". Є в ній списані події українські від князя Володимира Великого, що охрестив Україну аж до другої половини XVIII. віку. Учені догадували ся, що ту історію написав Юрий Кониськи́й, митрополит білоруський, але тепер приписують її Василеви Полетиці, українському поміщикови (дідичови).

Мушу тобі додати, що тих всіх літописий не друковано по найбільшій части: їх переписувано лише і так ходили вони з рук до рук, доперва в першій половині нашого віку зачали їх видавати друком тай тепер деякі з них печатають ся доперва по перший раз.

XVI.

Письменство релігійно-драматичне.

Коли йно український театр загостить до Львова, ходить Никольньо з татком на представленя. Никольньо вже давно від татка до-

відав ся, що ті люди, котрі на сцені говорять, співають, рушають ся і танцюють, удають лише мови і діла людські, щоби ми, дивлячи ся на них, могли осудити, що межи людьми є зле, а що добре, як треба робити, а як ні. А що, як бачите, Никольців татко від довшого часу розповідав синкови лише ті давні часи, то Никольцьо, як що побачить гарного, сейчас бувало, питаєсь татка: „Чи так само було й давно у нас на Україні, чи ні?" Татко тішить ся, що його Никольцьо такий цікавий і поясняє йому, як се або те на Україні давними часами виглядало.

І тепер він запитав ся татка, чи давно на Україні були театри. Татко йому відповів, що таких театрів, які митепер маємо на Україна в давнині не знали. Аж до XVII. віку Українці не знали зовсім ніяких представлень театральних. Аж доперва в XVII. столітю переняли вони від Поляків звичай, давати кілька разів до року представленя релігійні, написані після біблії, особливо про терпіня (страсти) Ісуса Христа. Поляки знова научили ся того від Німців, що вже дуже давно давали такі представленя в церкві перед вівтарем. Потім приказали епископи перенести ті представленя на церковний цвинтар або до шкільних будинків, тому що в церкві не могли всі люди поміститись і що в них нераз виступали такі люди, які не повинні були являтись в церкві перед вівтарем, приміром чорт, Юда з грішми, що за них продав Жидом Ісуса Христа і кунець з милом і

т. д. З часом зачали укладати твори не лише про страсти на Різдво Христа, але також про инші події біблійні*) та про житє, діла і чуда святих**). Твори про страсти і Різдво Христа називано містеріями пасхальними, а твори з житя святих міраклями.

В Польщі писано і відогравано ті штуки особливо в школах єзуїтських, а на Україні в коллеґії Могилянській в Київі і по инших містах, де були висші школи. Устави шкільні вимагали, щоби кождий учитель поетики в році бодай одну штуку написав. І учителї написали їх досить, а деякі з них мають вартість. Вони писали містерії пасхальні, різдвяні, писали морали, а в кінци спробували укладати такі штуки на основі українських подій історичних. Один з учителїв колеґії Могилянської, Теофан Прокопович, написав історичну штуку (драму) „Володимир", другий (Трофинович) про побіди Хмельницького.

Всї ті штуки чи біблїйні, чи історичні були дуже поважні; щоби отже забавити трохи гостий, що на представленя приходили, вплїтало ся поміж поодинокі части (акти) штуки поважної смішні, веселї розмови з буденного житя. Тодї виступали на сцену актори, перебрані за селян, пастухів, Жидів, купців, козаків, панів, Москалїв і показували забавні події, пр.

---

*) На примір: О блуднім синї, о Навуходоносорі і т. д.

**) Прим. „Алексій, чоловік Божий", р. 1674.

за то хитрий Климко продав дурному Стецькови кота в мішку місто лисиці і т. и. Перед в тих смішних, простеньких штуках, наливаних з латиньска інтермедіями або інтерлюдіями, були острі докори панам і Жидам за кривди, чинені простим панщизняним селянам. — Те саме бувало і в так званих драмах вертепних. Хлопці ходили на Різдво Христове з шопкою, що мала зображати „вертеп", стайню, де народив ся Христос. Ляльки, прибрані за Жида, козака, жінку, селянина і т. д. мали представляти живих людий. Ними рушав і за них говорив хлопчина, стоячий за вертепом. В наших часах вертеп мало що не зовсім вийшов з уживаня.

Оттакі, Никольцьо, були штуки драматичні в давній Україні: містерії з інтермедіями або інтерлюдіями і драми вертепні. Знаємо також про дві драми історичні з XVIII. віку.

Такі штуки, як тепер грають, зачали писати Українці доперва в початках нашого століття, а у нас в Галичині доперва від сорок кількох літ.

XVII.

Книги законів світських і церковних.

Ще в початках наших розмов, Никольцьо, чув ти від мене про перший збірник українських прав (законів), зладжений князем Ярославом Мудрим. Збірник той називав ся „Правда Руска". Вона написана ще в одинай-

цятім віку, тоді, коли ще жадин инший нарід, спокревнений з Українцями, законів своїх писаних не мав. Після тої „Правди Рускої" судили наші князї, але як наша Україна дістала ся під власть Поляків, а по части Литовців, тоді Українці мусїли підлягати законам польським і литовським. Литовці приняли українську мову за свою і тою мовою говорили і писали литовські князї, вельможі і письменники. І так три лїтописи литовські написано по українськи. рівнож написано в XV. і XVI. віку книги законів литовсько-українських також по українськи.

Перший збірник законів з XV. віку називає ся „Судебник Казимира Ягайлончика", другий з XVI. віку зве ся „Статут литовський". Казимір Ягайлончик, великий князь литовський брав в оборону людий слабших проти могучих напасників і тому установив острі кари особливо за крадїж і розбій. „Хто украде корову, того повісити" — так стояло в судебнику Казимира. Сей збірник законів не був великий, далеко більший був Статут литовський, змінюваний і розширюваний три рази.

Статут зладили учені правники, що вже тоді добре знали право римське. Ті учені люди уміли однак пошанувати українські права звичаєві, що від давна були в уживаню по українських громадах. Громадяни мали свій суд, званий „копа". І от Статут литовський позваляв громадянам судити деякі справи на „копі". — Додам тобі ще на конець, що деякі українські міста мали за польського панованя право ні-

мецьке з міста Магдебурга і міста ті, що мали таке право, називали ся „вольними містами". Кілька частин з того німецького Магдебурського права переведено на язик український в XVIII столітю. — Козаки мали також свої права, але тих нема нїде списаних; були то права звичаєві, давні, громадські.

Всї ті права (закони) були установлені передовсїм для справ світських, для справ церковних були права инші, перенятї від Греків. Вже Володимир Великий мав надати для справ церковних „Устав" о церковних судах, а відтак служила на Українї для судів церковних так звана „Кормча книга". Назва тої книги пішла від слова кормити, кермувати, правити кораблем, звідси і керманич корабельний називає ся кормчий. По грецьки звала ся та книга „Номоканон" (закон і правило) і її переведено вже на українське за князя Ярослава Мудрого, того самого, що казав зладити збірник світських законів, Правду Руску. Розуміє ся, що грецький Номоканон змінено в дечім для потреб церкви української. Світські люди підпадали під суд церковний тодї, як провинили ся проти устав церковних, або в справах родинних. Тим судам підпадали також і чарівниї і чарівники, знахорі, ворожбити і ті люди, що до них по раду удавали ся. Хто придержував ся поганських звичаїв, того карали після Кормчої книги.

Найдавнїйшу повну Кормчу книгу зладив на Українї при кінци XIII. віку митрополит Ки-

рило II. Пізнійші є лише переписями з Кормчої книги Кирила.

— А під якими правами жиють Українці тепер? спитав ся Никольцьо.

— На Україні під російським, а в Австрії під австрійськими. Ті права основують ся на давних римських правах. Право церковне називає ся тепер правом канонічним.

Однак простий нарід і на Україні і в Галичині задержав ще доси свої права звичаєві, свій громадський суд. Він не може зрозуміти мудрих, учених прав, що йому нераз видають ся навіть несправедливі; він судить по свому так, як його природний ум йому наказує. Правні понятя простого народу зацікавлювали нераз учених сегочасних правників, вони списували їх в окремі книжки і писали про них учені розправи.

Отсим я кінчу, Никольцьо, наші розмови про староукраїнську літературу від X. до XVIII. віку. Десятий місяць вже минає, як ми від часу до часу провадимо ті розмови. І хотяй я кілька разів вже переконав ся, що ти стямив собі богато з наших розмов, то таки я хотів би на другий раз поставити тобі кілька питань, щоби ти собі міг пригадати то, що забув. Зроблю отже з тобою маленький іспит, а як іспит випаде добре, то в нагороду дістанеш від мене і від мамці щось дуже гарного на памятку.

XVIII.

Коротенький огляд цілої староукраїнської літератури від XI. до XVIII. віку.

Никольцьо вичікував нетерпеливо дня іспиту. Він знав о тім, що сегорічні розмови його з татком були всї напечатані в „Дзвінку". Тож добув собі по послїдній розмові з татком „Дзвінок" і з відтам приготовив ся до іспиту.

Надійшов іспит; при іспитї були татко, мамця і старша сестричка. Татко питав не довго і дуже легонько.

— Скажи менї, мій сину, як звало ся найдавнїйше письмо Славян?

— Найдавнїйше письмо Славян звало ся руни — сміло відповів Никольцьо.

— Хто придумав нашу азбуку?

— Нашу азбуку придумав св. Кирило і від його імени зве ся азбука кирилицею.

— Як зве ся наш найдавнїйший памятник історичний?

— Лїтопись Нестора, що тягне ся до р. 1116.

— Який твір з XII. віку має найбільшу вартість?

— Слово о полку Ігоревім.

— Хто і коли написав „Слово о полку Ігоревім?

— Не знати хто, а написане оно около 1187 року.

— Який важний памятник знаєш ще навести з того давного часу?

— В XI. віку казав князь Ярослав Мудрий зладити збірник прав, що називає ся „Правда Руска".

— Коли підупала наша література?

— В початках XIII. віку по нападах Татар, що відбулись 1223 і 1240 р.

— А коли знов піднесла ся?

— Аж при кінци XVI. віку.

— Чому?

— Тоді вже знали штуку друкарську, закладано школи висші і низші, в Острозї, Львові, Вильнї, Могилеві і Київі, на Україну впливає західна Европа через Польщу по Унії люблинській (1569 року), а унія церковна берестейска (1596 р.) викликує літературу полємічну. За приміром Німців лютеранів зачали вже тоді наші письменники уживати мови зближеної до мови народної, місто мертвого язика староцерковного".

— Чи попри писану нашу давну літературу знаєш ще яку иншу?

Народні співаки складали живою мовою ріжнородні пісні і казки. Є пісні з часів козацьких. Ті останні називають ся думи.

— Де був осередок освіти в XVII. віці?

— В Київі коллеґія, що її заложив Петро Могила.

— Чим був Іван Федоров?

— Іван Федоров був друкарем при кінци XVI. віку.

— Де помер?

— У Львові.

— Що стало ся з друкарнею?

— Ставропигія купила.

— Яких творів маємо найбільше в XVII. і XVIII. віці?

— Богословсько-полемічних.

— А побіч тих маємо богато памятників історичних. Як вони зовуть ся?

— Літописи козацькі.

— Найважнійша з них?

— Самійла Величка.

— Від коли пишуть у нас драми релігійні?

— **Від XVII. віку.**

— Дуже добре мій синочку. І стям собі вже тепер на закінчене наших розмов сегорічних, що **першим нашим народним поетом був Українець Іван Котляревський з Полтави.** Про час, коли він жив, про него самого і про його твори розкажу тобі вже аж по Новім Році. В нагороду за твою пильність дістанеш від мене альбум (збірник портретів) заслужених Українців, що для добра свого народу потрудились. Кажучи то, татко подав синови гарну книжку з золотою написию. Ледви син мав час уцілувати батька в руку, а вже з радости заплакана мамця дала йому завинене в папір красно вишите убране народне. Мати, цілуючи його, довго не хотіла синка від себе пустити. І старша сестричка зробила несподіванку свому братчикови: вона принесла йому вижережану краваточку, а даючи її, серде-

чно його поцілувала.

Никольцьо був сегодня дуже щасливий; одно, що іспит випав так гарно, друге, що дізнав тільки приємностий від своїх найдорослих.

Небавом зачне ся для него нова утіха; він буде з татком провадити розмови про найновійше письменство українського народу.

По пильности і талані Никольця можна спо-діватись, що з тих розмов він скористає богато. Впрочім він чимраз старший і розумнійший: тепер зможе вже зрозуміти неодну річ таку, що її перед роком цілком не міг був зрозуміти.

Діточки українські, що не можуть іти за приміром Никольця, повинні собі читати пильно його розмови з татком, а научать ся тілько, кілько і він научив ся! А як то гарно знати рідну минувшість! Добре є читати собі красні казки, оповіданя і байки, але попри то треба читати й щось поважнійшого, поучаючого. Бож правду каже народна пословиця: „Соловій баснями не ситий!" Щоби чогось научитись, треба трохи і помучитись; треба і таке читати, що з початку видає ся навіть може і нудне! От видите, Никольцьо майже цілий рік слухав не дуже легоньких оповідань від татка, а за те кілько він научив ся і якої радости він дочекав ся! Хоч би навіть тепер вам ніхто не дав такої нагороди, яку дістав Никольцьо, то не журіть ся тим: то, чого ви тепер научите ся, не пропаде, а нагорода

прийде скорше чи пізнійше. Впрочім найбільшою здохотою для вас повинно бути бажанє, пізнати минувшість дорогої нам вічини, щоби пізнавши її лїпше, полюбити її тим дужше, цїлим серцем, і постановити й собі самому трудити ся по силам для її добра.

ПРО ВАГУ ЧИТАНЯ ДЛЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІЖИ.

ПРО ВАГУ ЧИТАНЯ ДІТИЙ І МОЛОДІЖИ

ДІТОЧИЙ ВІК.

На діточий вік пересічний чоловік дивить ся легковажно. „Ет, що там дитина — каже — дитина дитиною, дурне собі, тай годі".

Погляд такий дуже хибний. Вік діточий важнійший, коли дивитись зі становища виховання, як вік старшої молодіжи.

В дитиньстві власне кладуть ся підвалини для характеру дорослого чоловіка і для його пізнійшого світогляду. Дитиньство рішає якою доросла людина має бути.

Маю на гадці читанє книжок.

Кождий батько й учитель повинен запамятати собі, що коли дитина не буде читати як найбільше книжок, то та сама дитина в молодечім віку буде читати мало, а в дорослім віку так само не богато. Колиж дитина читає богато книжок, то опісля буде любити читанє і читити дуже богато ціле житє.

А хто більше читає, той більше знає, той вміє більше думати, а тим самим є більше оборотний і діяльний. Той в житю скорше собі порадить і порадить другому.

В кождій громаді, в кождій місцевости є

завсїгди кількох людий, що ведуть перед в усякій справі. Они то і до бесїди спосібнїйші, їх обходить кожда громадська справа скорше нїж других; они є перші при заснованю читальнї, крамницї, чи якогоб не було товариства, при кождій справі.

І повстає питанє, — Чомуж сї люди живійші і охотнїйші до всього, нїж другі?

Приглянїтесь близше до сих людий, розпитайте їх, а довідаєте ся майже завсїгди, що — сї люди будучи дїтьми читали дуже богато. Оден пожичав книжок в учителя, другий в священика, третий брав книжки з читальнї, четвертий мав книжки в дома, або позичав від якогось чоловіка. І то майже всюда таке довідаєтесь. — Але не знайдете майже чоловіка, який змалку читав дуже богато, а потім збайдужів до читаня і до інтересованя ся житєвими справами. Сього не знайдете.

Бачите отже, які овочі видає в пізнїйшім віку читанє з дїточого віку. Хто читав дитиною богато, той буває цїле житє проворний, дїяльний, живий, думаючий.

Гляньте на студентів висших шкіл. Ученики, які в дитинстві богато читали, або в додатку сходили ся з читаючими людьми, — є завсїгди богато спосібнїйшими, живійшими; они власне беруть ся до поважнїйших питань і справ нїж ті, які крім шкільних підручників не читали нїчого.

На кожлім кроцї зауважите, що в людий, які в дитинстві не читали, мозок і розум сла-

біше розвинений, їм тяжше думати, тяжше що-будь зрозуміти.

Дехто скаже: Та що з того, що дитиною хтось читав байки, оповіданя, історійки, вірші — чи то в них є тілько мудрости, щоби аж в старшім віці се відбивало ся.

Я скажу — так! Дитині не можна давати фільозофії, еї треба показати найперше світ. А повісти й оповіданя, се світ. Дитина читаючи їх, бачить в них ріжних людий, — добрих, злих, розумних, дурних, ріжні події, всякі випадки, краї. ріки, гори, степи. Се те саме, що она би подорожувала по світі. Она все бачить своєю уявою і думає, що добре, що ні, що гарне, що погане; думає якби то она в подібнім випадку зробила. В неї тогди вже повстає бажанє щось робити, до чогось стреміти. Она вже вчить ся думати, она тоді вже ставить перед себе неодно питанє і старає ся його розвязати.

Коли дитині не дамо подостатком поживи, то она виросте на мізерну, слабо розвинену людину. А розум також росте, отже потребує духової поживи. Коли еї не дасьте, то виросте нерозвинений, слабосилий, немічний. А пізнійше вже й фільозофія не зробить його таким бистрим і сильним, яким бувби, колиб був вповні розвинув ся. Все буде недомагати.

Тимто і студенти висших шкіл, що крім шкільних книжок нічого більше не читали, бу-

ають ограничені, мало діяльні, замикають ся в тіснім гуртку таких як самі, а справами народними, справами громадськими не інтересують ся і між громаду не ходять.

Коли дитина богато читає, то здобуває такі річи: перше — познакомляє ся з широким світом, розширяє свій світогляд і вчить ся думати; друге — набирає скорости в читаню, що є дуже важне; трете, познакомляє ся з новим засобом слів, з новими думками й понятями, яких дуже часто не розуміють старші неписьменні, або мало письменні люди.

Про скорість в читаню скажу окремо, що се велика штука і хто єї вповні опанував, той здобув дуже богато. Кілько то старших людий не читає богато лише тому, що не вміє скоро читати, а хто поволи читає, той за короткий час не богато прочитає.

Дитячий вік найліпше надає ся до читаня ще й через те, що в дітий є нераз дуже велика жадоба читаня. Дитина читала би нераз день і ніч і всю увагу посвячує книжці.

Майже всї діти на фармах лїтом більше чи менше мусять пасти худобу. І чомуб то ся дитина мала нудитись дармо коло худоби, коли маючи книжку дитина перевела би час радо і навчилаб ся богато. Страчений час коло худоби був би для неї великою школою.

І в місті не богато инакше. Замість виганяти, або пускати дітий на вулицю, де они пе-

вно не навчать ся нічого доброго, можна і треба би повздержувати дітий в хаті і заставляти до читаня. Книжка дає більше ріжнородности, більше цікавого і більше користного, ніж вулиця. Треба з дому робити школу.

СТАРША МОЛОДІЖ.

Коли очитана дитина приходить до старшого віку, то приносить сюда великий засіб всякого знаня, не згадуючи вже про скорість в читаню, що само є великою наукою. Она приносить сюда широкий світогляд, буйну фантазію й охоту до читаня слідженя.

Інакше з тими, що в дитиньстві не читали нічого. В круг молодіжи они входять темні, загулюкані і дуже часто приносять погані привички, які в молодечім віці розвивають дальше. Се дуже часто простаки, неспосібні до нічого кращого, ні розумного.

Вік молодечий не на те, щоби в нім привикати до читаня. Сей вік має вдодатку свої відємні сторони. Молодіж більше працює і на читанє має менше часу, се одно, а друге, — молодіж захоплює ся чим другим, що відриває єї від читаня. Хлопці интересують ся дівчатами, дівчата хлопцями — се природне. Завязують ся отже знакомства, а за тим йдуть забави, танці, або звичайні молодечі сходини. Се все відриває молодіж від читаня — відриває вчасти навіть того, хто дитиною читав богато. А щож доперва говорити про инших. Навіть студен-

тів шкіл се відриває від науки до певної міри.

Тому то хто приходить до молодечого віку з меншими засобами книжного світогляду, не маючи хоч діточих поглядів і засад, той опісля має дуже мало контролї над собою. Він є цїлковитою жертвою молодечих опяняючих почувань.

Сей стан з часом переходить, се правда, людина стає поважнїйша, тверезїйша, але за сим приходять клопоти родинного житя, отже знов тяжко читати, вчитись і здобувати те, що треба було здобути в дитиньстві. Друга річ, коли чоловік з дитиньства читав богато; такий опісля читає також, бо він розуміє на читаню, привик до него, вміє скоро читати, отже не мусить слїпати над словом; дальше поза тим він бере участь в усяких громадських і народних справах, а се також вчасти заслуга читаня з дитиньства. Те саме і дальше гонить його до читаня.

ЗАКІНЧЕНЄ.

За довго розвів ся я над сею справою, однакож се справа такої ваги, що треба би про ню говорити і писати як найбільше. Ми не розуміємо ваги читаня і тому легковажимо його, а опісля нарікаємо, що старші люди байдужні до книжки і часописи, що не дбають про свої справи. Не посїяно — отже нема що збирати, нїщо більше.

Ся справа повинна бути в кождій хвили

перед очима родичів, учителїв, читалень і всяких товариств, що мають в себе бібліотеки. Хочемо мати розумних і діяльних старших, — виховуймо дітий!

Памятаймо, що який матеріял вложимо в голову і серце дитини змалку, — які думки, які погляди, які засади; який смак і до чого в неї виробимо, до чого пошану в ній розбудимо, се ляже в основу єї цїлого житя. Анї пізнїйші впливи, нї клопоти не знищать вже того, що набуто в діточім віку.

Як найбільше книжок для дітий, гарних книжок — се одна з перших потреб і перших задач родичий і всїх, хто може сю потребу задоволити. Виданий на книжки гріш не пропаде. Очитані діти будуть добрими помічниками своїм родичам і їх потїхою на старість; дальше будуть добрими громадянами і першими діячами в усяких справах. А сеж варта гроший виданих на книжки.

В. К. Тернопільський.

PG
3905
M25
1917a

Makarushka, Ostap
Korotkyĭ ohlíad ukraïn-
s'koho pys'menstva vid XI
do XVIII stolitía

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY